

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка

Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота
Еволюція інституту президентства в незалежній Україні:
історико-політичний аспект (1991–2022 рр.)

Спеціальність: **032 Історія та археологія**
Освітньо-професійна програма “Історія та археологія”

здобувача другого
(магістерського) рівня
вищої освіти
Гімлі Арсена Борисовича

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат історичних наук, доцент
Прийдун Степан Васильович

РЕЦЕНЗЕНТ:
доктор історичних наук, професор
Бармак Микола Валентинович

Робота захищена з оцінкою:
Національна шкала: _____
Кількість балів: _____
Оцінка ECTS: _____

Тернопіль, 2025

АНОТАЦІЯ

Гімла А. Б. Еволюція інституту президентства в незалежній Україні: історико-політичний аспект (1991–2022 рр.): Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня “Магістр”. Тернопіль: ТНПУ, 2025. 72 с.

Магістерська робота присвячена дослідженню еволюції історико-політичного аспекту інституту Президента України протягом 1991–2022 рр. У роботі детально проаналізовано ключові передумови впровадження інституту президентства у систему органів державної влади України та вплив суспільно-політичних трансформації, конституційних змін на повноваження та статус глави держави. У межах дослідження проаналізовано вплив суб’єктивних чинників в особах президентів на конституційний та політичний статус глави держави. Особлива увага приділяється розбудові системи неформальних впливів президентів України на інші гілки державної влади, суспільство, бізнес та масмедіа.

Ключові слова: Україна, Президент України, інститут Президента України, Конституція України, центральні органи державної влади, політичний процес.

ABSTRACT

Himla A. B. The Evolution of the Institution of the Presidency in Independent Ukraine: a Historical and Political Aspect (1991–2022): Qualification work for obtaining the educational degree "Master". Ternopil: TNPU, 2025. 72 p.

The master's work is devoted to the study of the evolution of the historical and political aspect of the institution of the President of Ukraine during 1991–2022. The work analyzes in detail the key prerequisites for the introduction of the institution of the presidency into the system of state authorities of Ukraine and the impact of socio-political transformations, constitutional changes on the powers and status of the head of state. The study analyzes the impact of subjective factors in the persons of presidents on the constitutional and political status of the head of state. Special attention is paid to the development of a system of informal influences of the presidents of Ukraine on other branches of state power, society, business and mass media.

Keywords: Ukraine, President of Ukraine, institution of the President of Ukraine, Constitution of Ukraine, central bodies of state authority, political process.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Історіографічний аналіз проблеми.....	8
1.2. Джерельний комплекс.....	12
1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження.....	14
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ	18
2. 1. Зародження інституту президентства в Україні.....	18
2. 2. Статус Президента в Конституційному договорі та Конституції 1996 р.....	26
Розділ 3. ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ 1999–2013 РР	39
3.1. Статус Президента України за другої каденції Л. Кучми.....	39
3. 2. Зміни статусу Президента України в результаті Конституційної реформи 2004 р.....	45
3. 3. Ключові механізми узурпації влади Віктором Януковичем.....	52
РОЗДІЛ 4. ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВ В УМОВАХ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КУРСУ НА ЄВРО- та ЄВРОАТЛАНТИЧНУ ІНТЕГРАЦІЮ	58
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	69

ВСТУП

Актуальність тематики дослідження. Правовий режим воєнного стану в Україні, зумовлений повномасштабною російською агресією перевів роботу центральних органів державної влади та управління в особливий режим. Зростання ролі Президента України в таких умовах обумовлюється його статусом верховного головнокомандувача ЗСУ, однак відсутність електоральних циклів у відповідності до чинного законодавства та фактичний розпад монобільшості у Верховній Раді істотно ускладнюють процес ухвалення рішень. У цих умовах роль Президента України істотно актуалізується не лише як відповідального за територіальну цілісність та сувереніт, але й як гаранта Конституції України. Перемога В. Зеленського на президентських виборах 2019 р., а також його політичної сили “Слуга народу” на парламентських призвела до того, що наша держава згідно з Конституцією залишилась парламентсько-президентською республікою, але фактично трансформувалась у президентсько-парламентську, саме зі згоди монобільшості у парламент, Кабінет Міністрів України став виконавцем рішень Офісу Президента України, а не Верховної Ради. Очевидно, що російська збройна агресія істотно вплинула на політичний процес, а продовження російсько-української війни призвело до падіння рейтингів влади.

Такі тенденції у системі стримувань і противаг центральних органів влади за каденції В. Зеленського стали логічним продовження попередніх трансформації моделей республіки в незалежній Україні, від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської. Більше того, навіть в умовах парламентсько-президентської республіки будь-який Президент України намагався встановити контроль над Верховною Радою шляхом формування парламентської коаліції.

Однак саме в умовах існування монобільшості у Верховній Раді та правового режиму воєнного стану такий вплив Президента України на

центральні органи державної влади перетворив В. Зеленського та заручника цих обставин.

Не менш важливим є питання відсутності чітких механізмів системи стримування і противаг, які формувались ще за президентства Л. Кучми. Очевидно, що спроби президентів України консолідувати владу у своїх руках за історію незалежності призводили до глибоких політичних криз, які закінчувались революціями у 2004 р. та 2014 р. Однак, такі тенденції зумовлювались і амбівалентними настроями всередині українського суспільства, яке повністю відкидало авторитаризм, але водночас усю відповідальність за політичні процеси в державі схильне було покладати на інститут президентства.

Саме тому аналіз еволюції інституту Президента в Україні є досить актуальними та важливим, оскільки дозволяє не лише простежити вплив внутрішньо- та зовнішньополітичних чинників на зміни статусу гаранта Конституції нашої держави, але й виявити усі здобутки і прорахунки української влади у цьому контексті. Станом на 2025 р. цілком зрозумілим є те, що в Україні спроби конструювання сильної президентської вертикалі не мають підтримки суспільства, але водночас більшість населення має досить скептичне ставлення до українського парламенту, що і призводить до численних політичних криз, які можуть мати негативні наслідки, особливо в умовах правового режиму воєнного стану, коли вибори як інструментарій перезавантаження влади не є шляхом виходу із внутрішньополітичних конфронтацій.

Таким чином, дослідження проблематики еволюції інституту президентства в незалежній Україні є досить актуальним та вагомим у сучасних внутрішньо- та зовнішньополітичних реаліях.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Кваліфікаційна робота виконана в межах наукового напрямку кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка “Україна–Європа–Світ: цивілізаційні аспекти розвитку” (державний номер реєстрації 0120U101569).

Метою кваліфікаційної роботи є визначення та аналіз характерних тенденцій еволюції інституту Президента України та їх вплив на політичний розвиток нашої держави.

Досягнення цієї мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

➤ з’ясувати стан наукової розробки та проаналізувати джерельну базу проблеми дослідження.

➤ визначити політико-правові особливості становлення інституту Президента України;

➤ висвітлити еволюцію ролі і повноваження Президента України у системі вищих органів влади та управління нашої держави протягом 1991–2022 рр.;

➤ охарактеризувати вплив трансформацій конституційного устрою України на статус Президента України;

➤ простежити вплив електоральних циклів та зовнішньополітичних чинників на інститут президентства в незалежній Україні.

Об’єктом дослідження є політико-правовий статус Президента України протягом 1991–2022 рр.

Предмет дослідження – еволюція ролі і повноважень інституту президентства України в контексті трансформацій конституційного устрою та неформальних спроб переформатування центральних органів державної влади та управління нашої держави.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1991–2022 рр., нижньою хронологічною межею є **1991 р.** – ухвалення Закону УРСР Про Президента УРСР та здобуттям Україною незалежності, а верхня – 2022 р. – початком повномасштабного вторгнення росії в Україну, запровадженням правового режиму воєнного стану, а відтак і кардинальною трансформацією інституту Президента України.

Територіальні межі охоплюють незалежну Україну у міжнародно визнаних кордонах 1991 р.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-історичних методів, що забезпечило системний аналіз еволюції інституту президентства в Україні. У роботі використано системно-структурний і діалектичний підходи для з'ясування передумов виникнення, становлення та розвитку теоретико-правового статусу інституту президентства, визначення його місця і ролі в системі органів державної влади, а також методи аналізу і синтезу, системний і структурно-функціональний аналіз для дослідження джерел права, виявлення проблем нормативної регламентації функціонування інституту президентства та обґрунтування шляхів удосконалення його теоретико-правового статусу. Для тлумачення правових дефініцій і з'ясування змісту правових явищ застосовано метод доктринального порівняння наукових позицій учених.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає у комплексному та оригінальному аналізі історико-політичного аспекту еволюції інституту Президента України, шляхом простеження впливу історичних традицій, електоральних кампаній та особистостей очільників України та зовнішньополітичними чинниками.

Практичне значення магістерської роботи полягає у вагомій інформаційній та методологічній актуальності його результатів. Отримані висновки та узагальнення щодо еволюції інституту Президента України 1991–2022 рр. становлять наукову основу для подальшого поглибленого вивчення цієї історико-правової проблематики. Крім того, матеріали дослідження можуть бути безпосередньо інкорпоровані у навчально-методичну діяльність закладів освіти, слугуючи цінною джерельною базою для підготовки лекційних курсів з історії України, політології та правознавства, а також можуть бути використані здобувачами освіти при написанні рефератів, наукових статей та кваліфікаційних робіт, тематично дотичних до історико-політичного аспекту еволюції інституту президентства в незалежній Україні.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається з переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел (60 позиції). Загальний обсяг роботи складає 74 сторінки.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографічний аналіз проблеми

Інститут президентства в Україні є предметом широкого наукового дослідження та характеризується багатогранною проблематикою. Це відображено у численних працях, присвячених історії становлення, повноваженням, функціональній ролі та місцю інституту президентства в політичній системі, зокрема в контексті української системи правління.

Загалом історіографію проблеми дослідження доцільно поділити на загальну та спеціалізовану, при цьому кожену групу слід аналізувати, дотримуючись проблемно-хронологічного та регіонального підходу. У межах загальної історіографії представлені концептуальні дослідження, висновки яких сприяють комплексному аналізу політичних процесів в Україні в період незалежності. Спеціалізовану історіографію формують праці українських істориків, політологів та правників, що безпосередньо присвячені еволюції інституту президентства в незалежній Україні.

Загальна частина історіографії дозволяє відстежити ключові умови та етапи політичної історії незалежної України, вплив різноманітних чинників та персоналій. Ключове значення у цьому контексті належить монографії відомого українського історика Георгія Касьянова “Україна 1991–2007: нариси новітньої історії”, який здійснив комплексний аналіз п’ятнадцятирічного досвіду незалежної України. Окремі розділи присвячені висвітленню особливостей моделей конституційного устрою, проаналізовано причини та передумови трансформації політичних моделей, а також вплив особистостей президентів на політичні процеси [31].

У роботі “Українська державність у ХХ столітті” приділяється значна увага аналізу причин формування незалежної української держави та характеристикі ключових економічних і політичних сил, що сприяли

трансформаціям. Встановлюється суттєва роль “Демплатформи”, яка виступала за перебудову Комуністичної партії України, тоді як діяльність парламентської опозиції “Народної Ради” та державотворча функція парламенту залишаються поза предметом дослідження. У колективній монографії “Становлення владних структур в Україні” автори намагалися проаналізувати еволюцію владних інститутів у контексті загального розвитку соціальної та політичної історії України.

Особливу увагу заслуговують дослідження В. Литвина, який систематично звертався до проблем формування політичної системи незалежної України. У його працях, зокрема монографіях “Політична арена України: Дійові особи та виконавці” та “Україна на межі тисячоліть (1991–2000 рр.)”, висвітлюються ключові аспекти політичного життя молодого держави, зокрема формування атрибутів державності та політична боротьба під час парламентських і президентських виборів 1994 та 1998–1999 рр. Водночас, попри ґрунтовний аналіз зазначених питань, трансформація виконавчої влади та місцевого самоврядування в його роботах розкриті не повністю. Однак варто зазначити, що як діючий політик, Голова Адміністрації Президента України та спікер ВРУ В. Литвин дуже часто вдається до гіперболізації Л. Кучми [38; 40].

Не менш актуальним для нашої роботи є праці Я. Грицака, який пропонує модерний підхід до розуміння радянського спадку України та його впливу на суспільно-політичні трансформації.

Питання трансформації політичного режиму в Україні та перехід від комуністичного ладу до демократичного становлять особливу наукову важливість, оскільки дозволяють пояснити тривалу невизначеність у моделі державного устрою. Зокрема, в контексті цього аспекту заслуговують на увагу праці Т. Кузьо [1; 2; 3], О. Мотиля [4] та Е. Вільсона [12], які акцентують увагу на специфіці транзиту від УРСР до незалежної України через укладення неформальних угод між колишніми партійними функціонерами та національно-демократичними силами. Саме неформальний характер цих компромісів

створив стійку основу для домінування “гри з правилами” над “грою за правилами” в політичному житті держави.

Особливо актуальною є монографія Ю. Мацієвського “У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014)”, який здійснює детальний аналіз еволюції політичного та конституційного устрою незалежної України. Вихідною тезою дослідження є положення про те, що неформальні інститути визначали специфіку поведінки політичних еліт – від формування “картельного пакту” на початковому етапі незалежності України до практики порушення встановлених правил гри, що призвело до систематичного нехтування принципом верховенства права та, в кінцевому підсумку, до утвердження неефективної інституційної рівноваги, так званої інституційної пастки. Напівмодернізований стан держави та гібридний тип політичного режиму розглядаються як прояви цієї системної інституційної пастки. У поясненні враховано п’ять ключових чинників: операційний код політичної культури еліт, практика укладання неформальних угод, інволюція конституціоналізму, структурні обмеження та високий рівень невизначеності, які у взаємодії формують поведінку еліт. Поєднання цих чинників у динамічну модель дозволило простежити процес “гібридизації” політичного режиму України, або його поступове занурення у пастку гібридності [42].

Проблематиці глобалізації та викликів XXI століття, а також їхньому впливу на Україну присвячена праця відомого українського дипломата Ю. Щербака “Україна: Виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття”. У книзі автор докладно аналізує специфіку формування політичної системи України та підкреслює необхідність активізації євроатлантичного курсу, спрямованого на посилення українсько-американського партнерства та набуття членства в НАТО [58].

Контекст історії становлення інституту президентства в Україні покладено в основу праць таких науковців, як А. Войчук, О. Підручна, Ю. Данилюк. Політико-правовий статус і повноваження президента в Україні стали предметом нормативноправових актів і цілої низки наукових доробків, зокрема

за авторством таких вчених О. Зозуля, С. Агафонов, Ф. Бурчак, В. Сухонос, Н. Заяць, М. Зелінська, М. Кармазіна.

У зарубіжних дослідженнях проблеми форм правління широко застосовується індексний аналіз повноважень президентської влади. До цього підходу дедалі більше звертають увагу й вітчизняні дослідники, зокрема М. Зелінська, яка використовує методику числової оцінки компетенцій глав держав, запропоновану J. McGregor. За допомогою цієї методики порівнюється обсяг конституційних та політичних повноважень Президента України з повноваженнями президентів країн Центральної та Східної Європи, що мають напівпрезидентську форму правління.

У книзі “Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств” інститут президента України розглядається як ключовий елемент політичної системи посткомуністичної держави, що формується на фоні історично централізованої влади. Автори аналізують еволюцію повноважень президента, його взаємодію з парламентом і урядом, роль у стабілізації політичної системи та участь у конституційних реформах, показуючи, як сильна президентська влада впливала на демократичні трансформації та політичні кризи в Україні [44].

Варто зазначити, що за період незалежності було захищено десятки дисертацій, присвячених окремим аспектам еволюції інституту Президента України, зокрема у своїй роботі Телліс С. О. Інститут президентства в Україні та в Угорщині: теоретико-правовий порівняльний аналіз висвітлює історико-правові аспекти генези інституту глави держави в Україні та в Угорщині [50].

В. Власенко у своїй науковій розвідці “Еволюція інституту президентства та його трансформація в сучасній Україні” пропонує такі етапи трансформації інституту президентства в Україні: I етап (1991–1995 рр.) – зародження інституту президентства в Україні; II етап (1996–2005 рр.) – становлення інституту президентства, у зв’язку з прийняттям Конституції України; III етап (2006–2009 рр.) – розвиток інституту президентства в рамках політичної реформи; IV етап (2010–2014 рр.) – інститут президентства, у зв’язку з

поверненням до редакції Конституції 1996 р.; V етап (2015–2019 рр.) – інститут президентства, у зв'язку з поверненням до редакції Конституції 2004 р.; VI етап (2020 – дотепер) – сучасний етап інституту президентства в Україні [13, с. 69].

Отже, проблема наукового осмислення історико-політичного аспекту еволюції інституту президентства в Україні стала об'єктом досліджень українських та зарубіжних дослідників, однак в сучасній українській історіографії немає цілісного й комплексного дослідження присвяченого цій проблематиці. Варто також акцентувати увагу на відсутності об'єктивних досліджень присвячених статусу інституту Президента України 2014–2022 рр.

1.2. Джерельний комплекс

Специфіка історичного аналізу еволюції інституту Президента України зумовлює необхідність використання не лише досліджень істориків, політологів та правників, але й з метою забезпечення отримання об'єктивності висновків необхідно використовувати широкий спектр історичних джерел, різних за своїм походженням та формою.

Головним критерієм класифікації емпіричної бази нашого дослідження є генетичний принцип, таким чином виділяємо такі групи:

- нормативно-правові документи України;
- мемуарна література;
- заяви, промови та коментарі українських та американських лідерів, політиків і дипломатів.

Першу групу джерел складають Конституція України, Закони України, Постанови ВРУ і КМУ, Укази Президента України, а також різноманітні проекти таких документів.

Аналізуючи спогади першого Президента України Л. Кравчука “Маємо те, що маємо”, можна прослідкувати ключові особливості трансформації політичного режиму на межі 1990–1991 рр., а також визначити комплекс проблем і складнощів, з якими зіткнулася Україна в перші роки незалежності.

Особлива увага в роботі приділяється питанням ядерного роззброєння та розподілу Чорноморського флоту СРСР, які автор розглядає як взаємопов'язані й критично важливі для визначення зовнішньополітичного курсу країни та встановлення співпраці з провідними міжнародними акторами – США, Європейським Союзом та Російською Федерацією. Не менш важливим джерелом для дослідження ранніх років незалежності та геополітичних викликів України є збірка бесід Л. Кравчука “Останні дні імперії... Перші роки надії”, у якій детально висвітлено як дипломатичні переговори в Біловезькій Пущі, так і міжнародні аспекти ядерного роззброєння, процес розподілу Чорноморського флоту СРСР та врегулювання двосторонніх відносин з РФ. Ці роботи дозволяють глибше зрозуміти стратегічні пріоритети української держави на ранньому етапі її формування, складнощі побудови інститутів влади та місце України у глобальній політичній системі після розпаду СРСР [35; 36].

Книга “Нотатки радника Президента” Анатолія Гальчинського є комплексним політико-історичним і аналітичним дослідженням, що ґрунтується на особистому досвіді автора як радника Президента України Леоніда Кучми у період 1994–2004 років. У виданні науковець-економіст підбиває підсумки розвитку незалежної України в один із найскладніших етапів її державотворення, розкриваючи основні засади внутрішньої політики, макроекономічних реформ та зовнішньополітичних стратегій держави цього періоду. Книга побудована у трьох логічних блоках – державотворчий процес, економічні реформи та зовнішня політика, що дозволяє прослідкувати взаємозв'язок між прийняттям політичних рішень та їх економічними й міжнародними наслідками. Автор не лише описує ключові події та політичні ініціативи, але й аналізує роль окремих керівників владних інституцій у реалізації політичного курсу, зокрема Президента та його команди, що робить книгу цінним джерелом для розуміння еволюції української політичної системи у перші десятиліття незалежності [14].

У 2014 р. були опубліковані спогади третього Президента України В. Ющенка “Недержавні таємниці. Нотатки на берегах пам’яті”, які, ознайомлюють читача із закулісними переговорами всередині помаранчевої команди, а також надають важливий матеріал для розуміння того, як внутрішньополітичні протистояння та конфлікти впливали на формування зовнішньополітичного курсу України. В. Ющенко детально описує механізми взаємодії між гілками влади, суперечності всередині політичних еліт та боротьбу за контроль над ключовими державними інституціями, що прямо відображалось на стратегічних рішеннях у зовнішній сфері. Окрему увагу автор приділяє російській агресії проти Грузії у 2008 р., розкриваючи, як позиція України та рішення Президента щодо оцінки цієї загрози формувалися на тлі внутрішньополітичних напружень і необхідності балансувати між різними політичними силами всередині країни [59].

Таким чином, спогади Ющенка дозволяють усвідомити, що внутрішньополітичні процеси, суперечки та конфлікти істотно визначали можливості та обмеження української зовнішньої політики на ранніх етапах президентства.

Специфічний характер досліджуваної проблематики обумовлює потребу в систематичному аналізі політичних заяв і коментарів українських та іноземних політиків, юристів і державних діячів. Такий комплексний підхід дозволяє виявити позиції та оцінки авторитетних експертів щодо процесів трансформації політичної системи та розвитку інституту Президента України.

Таким чином, джерельна база, яка складається з нормативно-правових документів, мемуарів, офіційних заяв і коментарів політиків, правників та державних діячів доповнює історіографію досліджуваної проблеми та дозволяє об’єктивно висвітлити історико-політичний аспект еволюції інституту Президента України протягом 1991–2022 рр.

1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження.

Методологічну базу дослідження формують загальнонаукові підходи, а на окремих його етапах застосовуються спеціальні методи, зокрема: описовий – для з'ясування генези явища; системний – з метою аналізу його структурних та функціональних особливостей; інституціональний – для дослідження в контексті світового досвіду; порівняльний – для виявлення спільних і відмінних рис. У межах порівняльного аналізу інституту президентства теоретико-правового спрямування використовуються як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання, серед яких діалектичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-логічний, метод узагальнення, а також інші загальнонаукові та спеціальні методи.

Г. Задорожня аргументовано обґрунтовує, що методологічну основу дослідження конституційно-правового статусу глави держави становить сукупність філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання. На думку дослідниці, комплексне застосування зазначених методів сприяє поглибленню та розвитку наукових уявлень про конституційно-правовий статус глави держави, збагаченню понятійно-категоріального апарату новими дефініціями, конкретизації окремих теоретичних і нормативних положень, а також здійсненню критичного аналізу конституційно-правових актів і результатів наукових досліджень [18, с. 96].

Крім того, Г. Задорожня виокремлює основні принципи й методи наукового дослідження правового статусу глави держави, серед яких провідне значення мають світоглядний та системно-структурний підходи, а також методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції, прогностичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-юридичний і функціонально-правовий методи [18, с. 95].

Слід зауважити, що дослідження генези правового інституту передбачає звернення до нормативних актів, які втратили чинність і мають характер історико-правової спадщини, зокрема до конституційних актів різних періодів, а також інших нормативно-правових актів, що визначали правове регулювання діяльності відповідної інституційної структури у конкретний історичний час.

Комплексне використання теоретико-методологічних засад дослідження державно-правових явищ дає змогу виявити як теоретичні, так і практичні проблеми функціонування інституту президентства у структурі загальної системи державного управління. Висновки, отримані за результатами порівняльного аналізу, можуть слугувати підґрунтям для подальшого розвитку концепції президентської влади та переосмислення сутності й специфіки інституціоналізації президентства.

У межах порівняльно-правового дослідження доцільним є виокремлення визначального правового критерію, який наповнює змістом юридичний аспект порівняльного аналізу. Таким критерієм виступає нормативність права, що зумовлює його розуміння як системи юридичних норм, формалізованих і офіційно визнаних державою. У цьому контексті ключовим об'єктом порівняння є джерела права, які закріплюють правові норми та відображають особливості правового регулювання інституту президентства в конкретній державі. Дослідження джерел права здійснюється шляхом системного аналізу правових норм, нормативно-правових актів і судових рішень, що визначають зміст і функціонування інституту президентства.

У межах порівняльного аналізу з метою достовірного виявлення спільних і специфічних ознак доцільно враховувати історичні, політичні та суб'єктивні чинники, що впливають на становлення інституту президентства. Це зумовлює необхідність застосування порівняльного історико-правового та факторного аналізу.

Факторний аналіз дає змогу виявити особливості суб'єктивного сприйняття президентом, як суб'єктом конституційного механізму, конституційного правопорядку в державі, а також визначити його вплив на формування політико-правової реальності.

З'ясування правового змісту статусу президента здійснюється з урахуванням досвіду становлення інституту глави держави та сучасної практики його функціонування. Аналіз джерел права, що регламентують правовий статус глави держави, проводиться у контексті історико-правового

розвитку відповідної держави. Ретроспективне дослідження історико-правових джерел ґрунтується на формально-юридичному зіставленні правових норм. З метою вивчення практики реалізації окремих президентських повноважень аналізуються рішення Конституційного Суду в межах окресленої проблематики. Результати порівняльного історико-правового аналізу можуть слугувати підґрунтям для вибору оптимальної моделі досліджуваної інституції з урахуванням її історичного розвитку.

Водночас однією з ключових методологічних проблем залишається забезпечення дотримання принципу об'єктивності, що передбачає максимальне усунення впливу особистих політичних переконань, суспільних симпатій чи антипатій дослідника на процес наукового аналізу. У цьому контексті слушною є позиція Г. Касьянова, який зазначає, що науковці, котрі звертаються до вивчення сучасної історії, певною мірою самі стають об'єктами власного дослідження, оскільки є складовою того суспільно-політичного середовища, яке підлягає науковому осмисленню [31, с. 14].

Отже, поєднання історіографічних напрацювань вітчизняних і зарубіжних дослідників із репрезентативною джерельною базою, а також послідовне дотримання фундаментальних принципів історичної науки, зокрема історизму й об'єктивності, у сукупності із використанням адекватного теоретико-методологічного інструментарію, дало змогу здійснити комплексний аналіз досліджуваної проблематики та підтвердити наукову обґрунтованість і достовірність одержаних результатів.

РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ.

2. 1. Зародження інституту президентства в Україні.

Тривалий період відсутності власної держави істотно вплинув на розвиток політичних ідей в середовищі українських науковців, у цьому контексті інститут президента у системі органів державної влади вважався логічним продовженням гетьманської державотворчої традиції. У наукових дослідженнях відзначається наявність концептуальних уявлень щодо інституту глави держави (президента) у проектах державного устрою, сформульованих у програмних документах перших українських політичних партій наприкінці ХІХ століття. Конституція Української Народної Республіки не передбачала інституту глави держави (президента), що свідчить про орієнтацію Центральної Ради на модель класичної парламентської республіки без посади президента. Водночас зазначена Конституція не була реалізована як нормативно-правовий акт у формально-юридичному сенсі, оскільки не була офіційно проголошена та не набула юридичної чинності. Незважаючи на це, відповідний конституційний проєкт має істотне значення для дослідження генези української державності та формування вітчизняної державно-правової думки.

Визначальною складовою інституту президентства є обсяг повноважень президента, сукупність яких формує його конституційно-правовий статус як глави держави. З огляду на це, з формально-юридичного погляду посада Президента Української Народної Республіки не була інституціоналізована, оскільки відсутні нормативно-правові акти, ухвалені від імені Президента УНР. Водночас у науковій літературі висловлюється позиція щодо доцільності визнання інституту президентства таким, що був започаткований у період Української Народної Республіки, з урахуванням діяльності президентів УНР в екзилі, зокрема А. Лівичького (1926–1948; 1948–1954), С. Витвицького (1954–1965), М. Лівичького (1967–1989) та М. Плав'юка (1989–1992).

У період існування гетьманату павла Скоропадського не було здійснено нормативного закріплення на рівні конституційно-правових норм порядку функціонування інститутів публічної влади, зокрема інституту глави держави.

Формування державного устрою в період радянської окупації значною мірою визначалося доцільністю забезпечення політичного та адміністративного контролю Москви над Україною, у зв'язку з чим принцип поділу влади та інституціоналізація інституту президентства не мали належного теоретичного й практичного підґрунтя. У результаті в Українській республіці було сформовано радянський державний апарат як розгалужену соціальну систему формального характеру, оскільки фактичне здійснення влади зосереджувалося в партійних органах.

Новий етап українського державотворення був зумовлений суспільно-політичними процесами в СРСР у 1990–1991 роках. У червні 1991 р. Верховна Рада УРСР ухвалила постанову “Про вибори Президента Української РСР” [19], якою було визнано доцільним запровадження посади Президента УРСР до прийняття нової Конституції, проведення президентських виборів у 1991 році, а також доручено відповідним комісіям Верховної Ради УРСР підготувати зміни та доповнення до Конституції УРСР. Зазначена постанова започаткувала процес законодавчого оформлення інституту президентства в УРСР, у межах якого в 1991 році були розроблені перші нормативно-правові акти, що визначили конституційно-правовий статус Президента Української держави.

5 липня 1991 року Верховна Рада ухвалила три закони конституційного значення, серед яких Закон № 1293-XII “Про заснування посади Президента Української РСР та внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР” [86] і Закон № 1295-XII “Про Президента Української РСР” [21].

Відповідно до Закону № 1293-XII було засновано посаду Президента УРСР, а Конституція УРСР доповнена новою главою “Глава 12-1. Президент Української РСР”, яка визначала конституційно-правовий статус та повноваження глави держави. Стаття 114-5, пункт 1 Закону встановлювала, що

Президент є гарантом дотримання прав і свобод громадян, державного суверенітету України та Конституції і законів УРСР. Пункт 8 тієї ж статті закріплював репрезентативні та символічні функції Президента, зокрема: представництво в міжнародних відносинах із обов'язковою ратифікацією міжнародних договорів Верховною Радою, регулювання питань громадянства, надання державних звань і почесних відзнак, а також право на помилування [21].

Президент проголошувався найвищою посадовою особою держави та главою виконавчої влади, очолював систему органів державного управління та координував їх діяльність у взаємодії з Верховною Радою. Згідно зі статтею 117 Конституції УРСР, уряд підпорядковувався Президентові та був підзвітний і відповідальний перед Верховною Радою. Президент вносив кандидатуру прем'єр-міністра для призначення та пропозиції щодо його звільнення, а за погодженням із Верховною Радою призначав міністрів оборони, внутрішніх справ, закордонних справ, фінансів і юстиції, а також голову Комітету державної безпеки. Крім того, створення та ліквідація міністерств УРСР здійснювалось за пропозицією Президента [21].

Відповідно до статей 5–7 Закону УРСР від 5 липня 1991 року “Про Президента Української РСР” Президент наділявся широким колом повноважень у законодавчій та виконавчій сферах. Зокрема, він мав право підписувати закони та застосовувати суспензійне вето, створювати необхідні управлінські й консультативні органи, видавати обов'язкові до виконання укази, скасовувати постанови та розпорядження уряду, а також призупиняти діяльність органів виконавчої влади [21].

Відповідно до прийнятих законів, Президент очолював виконавчу владу та організував її діяльність, маючи при цьому право на законотворчу ініціативу у межах своєї компетенції. Стаття 2, пункт 3 Закону України “Про вибори Президента України” від 5 липня 1991 року № 1297-ХІІ визначала принципи участі громадян у виборчому процесі та запроваджувала мажоритарну систему абсолютної більшості при проведенні виборів глави держави [22].

17 вересня 1991 р. Верховна Рада ухвалила Закон № 1554-ХІІ “Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР”, яким у назві та тексті Конституції 1978 року терміни “Українська Радянська Соціалістична Республіка” та “Українська РСР” були замінені на “Україна” [21]. Це створило правове підґрунтя для інституціоналізації в Україні інституту президентства. 1 грудня 1991 року відбулися вибори Президента України, що надало політичному устрою держави ознаки президентської республіки.

Нормативно-правова база регулювання діяльності вищих органів державної влади залишалася чинною та застосовувалася відповідно до статті 3 Закону “Про правонаступництво України” [26]. Конституційне нормотворення здійснювалося шляхом внесення змін до наявної нормативної бази, зокрема до Конституції 1978 року, відповідно до яких Уряд України підпорядковувався та був підзвітний Президенту України і Верховній Раді України [26].

Варто акцентувати увагу на тому, що поряд із новоствореним інститутом президентства функціонувала Президія Верховної Ради України, яка володіла правом законодавчої ініціативи та продовжувала здійснювати регулювання діяльності Верховної Ради.

Закон № 1293-ХІІ не регламентував статус Президента у системі Збройних сил України; відповідні повноваження були закріплені у Законі № 2113-ХІІ. Згідно з цим законом, Президент є Головнокомандувачем Збройних сил України, здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності, національної безпеки та територіальної цілісності держави, а також приймає рішення про оголошення стану війни та запровадження воєнного стану [21].

Проголошення незалежності України не призвело до радикальних змін у конституційно-правовому полі. У рамках процесу деідеологізації радянських республік в Україні було скасовано керівну роль Комуністичної партії, що порушило існуючу політико-правову концепцію єдності влади. Водночас багатопартійна політична система ще не мала достатнього розвитку, тому

концепція розподілу влади на окремі гілки не отримала належного практичного підґрунтя.

Радянський державний апарат УРСР сформувався як широка соціальна система. Новостворений інститут президентства формально перебрав на себе функції Президії Верховної Ради, проте через обмежену політичну вагу цього інституту фактичне керівництво державним апаратом здійснювалося прем'єр-міністром та урядом. Виконавчій владі на законодавчому рівні було надано автономію Законами № 2796-ХІІ та № 2885-ХІІ, що передбачали повноваження уряду (тимчасові) видавати декрети у сфері законодавчого регулювання. В результаті виконавча гілка влади стала єдиною вертикаллю державного управління, а інститут президентства здобув формальний статус спадкоємця повноважень Президії. Реформування державної влади на засадах чіткого розподілу функцій між законодавчою та виконавчою гілками влади не було реалізоване [21].

Американський політолог Александр Мотиль (Motyl) відзначав, що серед 27 посткомуністичних держав найбільш успішними у процесі демократизації виявилися ті країни, які мали найменшу імперську та тоталітарну спадщину. Щодо України він констатував, що радянська влада залишила країні лінгвістично цілісне населення, яке нагадує націю, сукупність політичних діячів, що формують еліту, та адміністративну систему, яка має ознаки державності. Іншими словами, на момент здобуття незалежності Україна не володіла ані повноцінними державними інститутами, ані сформованою нацією. Водночас предметом особливої гордості радянського керівництва було об'єднання всіх територій, де українці становлять більшість, в межах однієї республіки [4].

1 грудня 1991 року українці підтримали проголошений Верховною Радою 24 серпня 1991 року державний суверенітет із результатом 90,3% голосів. У той же день відбулися вибори Президента незалежної України. Серед шести кандидатів перемогу в першому турі здобув Голова Верховної Ради, колишній завідувач ідеологічного відділу КПУ, секретар і член політбюро ЦК КПУ

Леонід Кравчук, отримавши 61,52% голосів. Представник національно-демократичної опозиції В'ячеслав Чорновіл набрав 23% голосів [9, с. 159–161].

Успіх Л. Кравчука пояснюється кількома чинниками. По-перше, він швидко трансформувався з партійного функціонера на прихильника незалежності; протягом 1990 року він став одним із найбільш впізнаваних політиків України, і його ім'я асоціювалося з проголошенням суверенітету та незалежності держави. По-друге, поміркована риторика Кравчука знаходила відгук у трьох основних групах населення: україномовних українців, російськомовних українців і російськомовних росіян. Перша група сприймала його як захисника нації, друга – як зваженого політика, а третя – як продовжувача радянських традицій у нових умовах. За спостереженням А. Мотиля, успіх Кравчука полягав не в диференційованих гаслах для різних аудиторій, а у поєднанні знань про націоналізм, усвідомлення наслідків радянської національної політики та комуністичного досвіду, що створило багатовимірний політичний образ, здатний резонувати з усіма трьома групами. По-третє, для жителів Сходу та Півдня країни колишні політв'язні В. Чорновіл та Л. Лук'яненко виглядали надто радикальними, оскільки виступали за розрив відносин з Росією, розширення вживання української мови та розвиток української культури [4, с. 105].

Результати голосувань 1 грудня 1991 року відобразили амбівалентні орієнтації більшості українців: громадяни прагнули незалежності, але водночас намагалися зберегти значну частину радянського минулого. Прихильники нерадянського проекту України, які двічі проголосували “за” (за незалежність і за В. Чорновола), становили меншину. Це свідчить, що подолати спадщину радянської політичної культури було складніше, ніж ухвалити рішення на користь незалежності [42, с. 89].

Таким чином, радянський спадок мав подвійний вплив на формування національної ідентичності та трансформацію політичного режиму: з одного боку, проукраїнські орієнтації мешканців УРСР були достатньо сильними, щоб стимулювати еліти та більшість населення до проголошення незалежності; з

іншого – недостатньо домінуючими, щоб визначати політичний курс у незалежній Україні. Інерція радянських інститутів та поширення радянських політичних орієнтацій серед більшості громадян суттєво обмежували “вікно можливостей” для національно орієнтованих опозиційних еліт.

За час президентства Леоніда Кравчука (1991–1994 рр.) Україна стрімко виходила зі стану зовнішньополітичної ізоляції, відкриваючи для себе нові можливості на міжнародній арені. Водночас дослідники відзначають низьку самостійність і слабку рішучість першого Президента, а також його небажання ухвалювати рішення, що могли б спричинити різкий опір політичних опонентів. Через ці особливості характеру Кравчука Україна увійшла до зони впливу Росії, зокрема внаслідок участі у створенні Співдружності Незалежних Держав; фактично вийшов з-під контролю Чорноморський флот, відбулося руйнування Чорноморського морського пароплавства, зазнало фіаско становлення Української помісної православної церкви, а також було закладено передумови до угод щодо шляху ядерного роззброєння країни [42, с. 92–93].

Інститут президентства, започаткований першим Президентом України, є феноменом спадкоємності влади партійного апарату в умовах деідеологізації держави та відмови від партійної монополії. Запровадження інституту президентства та законодавче закріплення статусу Президента як глави виконавчої влади стало підставою формування президентської моделі організації державної влади. Водночас розширені повноваження Президента не впливали на систему місцевих органів виконавчої влади, оскільки реального контролю над їх діяльністю не було. Подальший розвиток державного управління вимагав глибоких політичних і економічних реформ. Проте значний потенціал, закладений у новій політичній структурі для ефективного вирішення загальнонаціональних завдань, залишився невикористаним через особисті риси характеру Л. Кравчука.

За час президентства Леоніда Кравчука (1991–1994 рр.) Україна стрімко виходила зі стану зовнішньополітичної ізоляції, відкриваючи для себе нові можливості на міжнародній арені. Водночас дослідники відзначають низьку

самостійність і слабку рішучість першого Президента, а також його небажання ухвалювати рішення, що могли б спричинити різкий опір політичних опонентів. Через ці особливості характеру Кравчука Україна увійшла до зони впливу Росії, зокрема внаслідок участі у створенні Співдружності Незалежних Держав; фактично вийшов з-під контролю Чорноморський флот, відбулося руйнування Чорноморського морського пароплавства, зазнало фіаско становлення Української помісної православної церкви, а також було закладено передумови до угод щодо шляху ядерного роззброєння країни [41, с. 112].

Інститут президентства, започаткований першим Президентом України, є феноменом спадкоємності влади партійного апарату в умовах деідеологізації держави та відмови від партійної монополії. Запровадження інституту президентства та законодавче закріплення статусу Президента як глави виконавчої влади стало підставою формування президентської моделі організації державної влади. Водночас розширені повноваження Президента не впливали на систему місцевих органів виконавчої влади, оскільки реального контролю над їх діяльністю не було. Подальший розвиток державного управління вимагав глибоких політичних і економічних реформ. Проте значний потенціал, закладений у новій політичній структурі для ефективного вирішення загальнонаціональних завдань, залишився невикористаним через особисті риси характеру Л. Кравчука.

Як Президент, Леонід Кравчук намагався утримувати нейтральну позицію щодо політичних таборів з метою збереження консенсусу серед політичних еліт. Проте після грудня 1991 року він поступово формував образ “українського” Президента, і до моменту виборів 1994 року позиціонував себе як очевидного націоналіста. У цьому контексті Л. Кравчук демонстрував високу здатність до “політичної мімікрії” – уміння набувати таких політичних позицій і риторичних відтінків, які були найбільш прийнятні в конкретній ситуації та забезпечували продовження політичної кар’єри. “Політична мімікрія” виступала необхідним засобом виживання для представників номенклатури в умовах трансформації політичної системи [42, с. 100].

У практиці здійснення влади Л. Кравчук залишався вірним радянському стилю управління, де професіоналізм часто поступався місцем особистій відданості, а компромат використовувався як інструмент боротьби за владу. Такий стиль поведінки відповідав його характеру та прагненню задовольнити максимальну кількість зацікавлених сторін. У термінах традиційної класифікації В. Парето, Кравчук є типовим “лисом”: як політик і людина він демонструє циклічні злети й падіння, уникання радикальних змін та обертання навколо існуючих проблем, що формує своєрідну “ідеологію” – “кравчукізм”, властиву політикам, які стають “демократами за обставинами”. Подібні риси були притаманні і більшості представників колишньої номенклатури, чия підтримка незалежності часто мала цинічний характер і ґрунтувалася на прагненні політичного виживання [42, с. 101].

Таким чином, ключовими передумовами становлення інституту президентства в Україні стали трансформаційні процеси в СРСР, який перебував в активній фазі дезінтеграції. Нормативно-правова база впровадження посади Президента була започаткована ще до проголошення незалежності України, що перетворило цю інституцію на частину радянського спадку, який було адаптовано під реалії незалежності. Однак найбільший вплив на зародження інституту президентства мала модель транзиту УРСР в незалежну Україну та результати перших президентських виборів. Першим президентом незалежної України було обрано Голову Верховної Ради Л. Кравчука, який став уособленням політичних настроїв українського суспільства, яке готове голосувати за незалежність, але неготове змінювати політичну еліту. Саме вибори 1 грудня 1991 р. призвели до того, що більшість державних інституцій УРСР було збережено в незалежній Україні, що не могло не позначитись на політичних процесах та статусі Президента України.

2. 2. Статус Президента в Конституційному договорі та Конституції 1996 р.

Позачергові парламентські та президентські вибори 1994 року стали виходом із загостреної конфронтації між Президентом Л. Кравчуком та Верховною Радою. В умовах інституційного вакууму Кравчук намагався побудувати вертикаль виконавчої влади, що включала право призначати прем'єр-міністра, контроль за діяльністю уряду та заснування інституту представників Президента, підзвітних виключно главі держави. Це створювало конфлікт із конституційними повноваженнями Верховної Ради, яка зберігала право затверджувати кандидатури прем'єр-міністра та складу уряду. Внаслідок цього уряд опинився у ситуації подвійної підзвітності, що викликало невдоволення та знижувало ефективність його діяльності.

Суперництво між гілками влади призвело до так званої “війни законів”, коли кожна з них намагалася закріпити та розширити власні повноваження. Так, у 1992 році Верховна Рада ухвалила 131 закон, 261 постанову та понад 30 інших нормативних актів, тоді як Президія Верховної Ради прийняла 209 рішень. У той же час уряд видав 725 постанов, не рахуючи численних указів Президента. Унаслідок цього законодавча плутанина, успадкована з радянського періоду, значно погіршилася в умовах незалежної України [42, с.128].

Поглиблення економічної кризи в жовтні 1992 року спричинило відставку уряду В. Фокіна, наближеного до Президента Л. Кравчука, та призначення прем'єр-міністром Л. Кучми, представника “червоного директорства”. Інженер і колишній керівник партійних структур заводу “Південмаш”, а згодом генеральний директор підприємства, став прем'єром завдяки політичним торгам і впливу дніпропетровського регіонального лобі. Кандидатура Кучми, яка задовольняла інтереси регіональних та відомчих еліт, була обрана серед більш ніж двадцяти претендентів. Так Л. Кучма став першим прем'єр-міністром незалежної України, який розпочав власну політичну кар'єру [31, с. 98].

Публічно Л. Кучма позиціонував себе як реформатор, домігшись від парламенту права протягом шести місяців видавати декрети, що мали силу закону, у ключових сферах державної політики. Проте ці повноваження не

сприяли поліпшенню економічної ситуації: роздрібні ціни зросли на 10 250%, купон як тимчасова грошова одиниця девальвувався у 103 рази, а ціни на мазут, ядерне паливо та газ зросли в 4, 12 та 15 разів відповідно. Після закінчення строку дії особливих повноважень Кучма звернувся до парламенту з проханням їх продовження, але отримав відмову і подав у відставку, яку парламент формально не задовольнив [42, с.129].

Конфлікт між Президентом і Верховною Радою щодо контролю над урядом загострився. Обидві сторони спершу домовлялися про проведення референдуму щодо довіри до Президента і парламенту, пропонуючи власні формулювання питань. Висока політична невизначеність підвищувала ризик участі у конфлікті. Протистояння було врегульовано через неформальну угоду: референдум було скасовано, Кучма залишив посаду прем'єр-міністра, а його замінив представник донецького “клану” Ю. Звягільський. При цьому Президент та парламент погодилися на дострокові вибори, заплановані на березень і червень 1994 року. Хоча Президент володів значно більшими ресурсами, відсутність підтримки регіональних “кланів”, невизначеність політичної ситуації та низький рівень популярності серед населення значно ускладнювали йому придушення опозиційних ініціатив [42, с.131].

Проявом негативного впливу радянських інститутів стало проведення позачергових парламентських виборів за мажоритарною системою абсолютної більшості, що успадкована з радянського періоду. Після першого туру залишалися незаповненими 112 мандатів, а проведені влітку та восени довибори не призвели до повного заповнення парламенту, залишаючи 36 вакантних місць протягом усього скликання.

Парламент другого скликання, подібно до попереднього, характеризувався ідеологічними (лівий – правий), регіональними (схід – захід) та ціннісними (незалежність – інтеграція до СНД) лініями розколу. Три ліві партії (КПУ, СПУ, СелПУ), безпартійний “червоний директорат” та аграрне лобі контролювали понад 40% місць; націонал-демократичні партії і праві депутати

отримали близько 25% місць, тоді як решта, ідеологічно аморфні групи, діяли за кон'юнктурними міркуваннями і були відомі як “болото”.

Аналогічні лінії розколу проявилися і на президентських виборах 1994 року. Серед семи кандидатів основними фаворитами були Л. Кравчук і Л. Кучма. У першому турі Кравчук отримав 37,7% голосів, а Кучма – 31,3%. У другому турі більшість українців (52%), переважно зі східних і південних областей, підтримала Кучму, тоді як Кравчук здобув 45% голосів, зосереджених у центрі та на заході країни. Хоча Кравчук намагався сформувати образ батька української незалежності, його рейтинг постраждав через критичну оцінку ефективності управління та економічної ситуації. У той же час Кучма спирався на регіональні еліти та національно-аморфний електорат сходу і півдня [44].

Таким чином, переважання пострадянської ідентичності та неопатрімоніальної політичної культури над українською ідентичністю та громадянськими орієнтаціями більшості виборців забезпечило перемогу Л. Кучми. З точки зору елітної динаміки, процес оновлення чи заміщення еліт не відбувся: влада залишилася в руках пострадянської бюрократії, а зміна політичного керівництва відобразила перемогу регіональної технократичної еліти над київською номенклатурною.

Слабка вертикаль виконавчої влади, відсутність державного контролю над ЗМІ, а також значна підтримка Кучми з боку дніпропетровського лобі у Києві та Москві обмежили здатність Кравчука мобілізувати електорат, що призвело до його поразки.

Президентські вибори 1994 року є прикладом перших вільних і конкурентних виборів в Україні, де результат не був заздалегідь визначений, і де мирна передача влади різко контрастувала з подіями 1993 року в Росії, коли конфлікт між президентом і парламентом завершився насильницьким шляхом. Водночас збереження радянської виборчої системи дозволило лівим політичним силам зберегти парламентський вплив, а фрагментація еліт перешкоджала становленню Верховної Ради як ефективного органу влади.

Перевага радянських цінностей у політичній культурі сприяла перемозі Л. Кучми, що визначило відхилення України від демократичного вектора розвитку [44].

У грудні 1994 року Президент Л. Кучма подав до Верховної Ради законопроект щодо державної влади та місцевого самоврядування. Під приводом необхідності визначення статусу та повноважень трьох гілок влади та правових механізмів їх взаємодії між Президентом, парламентом і Кабінетом Міністрів, законопроект на практиці мав на меті обмежити право парламенту відправляти уряд у відставку, що значно загострило міжвладні відносини.

У відповідь Голова Верховної Ради О. Мороз запропонував альтернативний законопроект, за яким голова парламенту обирався б всенародно та ставав вищою посадовою особою в державі. Така ініціатива мала на меті збереження “радянсько-парламентської системи влади” в Україні. У ситуації політичної невизначеності, зумовленої побоюваннями щодо можливості схвалення президентського законопроекту через референдум і потенційною загрозою розвитку подій за російським сценарієм, депутати пішли на поступки [31, с. 115].

На хвилі суспільного і політичного ентузіазму після візиту до Києва Президента США Б. Клінтона, 18 травня 1995 року парламент більшістю голосів (219 проти 104) прийняв компромісний варіант законопроекту, відповідно до якого Президент ставав главою виконавчої влади, а парламент отримував право ініціювати процедуру імпичменту. Прийняття закону формально переводило Україну у статус президентської республіки.

Однак для внесення змін до Конституції була необхідна конституційна більшість (2/3 депутатського корпусу), якої Л. Кучма не мав. Щоб змусити парламент піти на поступки, наприкінці травня Президент видав указ про проведення референдуму щодо запропонованого законопроекту, а також щодо довіри до Президента та Верховної Ради. Депутати побоювалися не стільки схвалення законопроекту народом, скільки того, що виявлена громадська недовіра до парламенту могла стати підставою для його розпуску. Унаслідок

цього наступного дня президентський указ було ветовано парламентом, а Кабінету Міністрів заборонено фінансувати референдум [31, с. 119].

Оскільки Л. Кучма не мав законних підстав для реалізації власного варіанту зміни взаємовідносин між Президентом і парламентом через референдум, він домогся схвалення парламентом чергової угоди, що отримала форму Конституційного договору між законодавчою та виконавчою гілками влади на строк один рік. 7 червня 1995 року Верховна Рада ухвалила цей договір 240 голосами “за” при 81 “проти”, а наступного дня його урочисто підписали в Маріїнському палаці [33].

Цей документ мав яскраво виражений політичний характер і був безпосередньо пов’язаний із гострим протистоянням між виконавчою та законодавчою гілками влади. Конституційний договір слугував компромісом, який водночас посилював позиції Президента в державному управлінні.

Третій розділ договору був присвячений інституту Президента України. У сфері виконавчої влади глава держави отримав право формувати уряд без участі парламенту: “Президент України у місячний строк після вступу на посаду або з дня відставки попереднього складу уряду призначає Прем’єр-міністра України та формує новий склад уряду – Кабінет Міністрів України” (ч. 1 ст. 22). Президент також мав повноваження призначати голів і заступників голів місцевих державних адміністрацій, створювати, реорганізовувати та ліквідувати центральні органи виконавчої влади (п. 5 ст. 24), а також скасовувати акти центральних і місцевих органів державної виконавчої влади у разі їх невідповідності Конституції та законам України (п. 6 ч. 1 ст. 24) [33].

У законодавчій сфері президент наділявся правом видавати укази, законодавчою ініціативою, правом вето, а також правом направляти парламенту щорічні та позачергові послання та подавати проекти державного бюджету. Він отримав можливість видавати укази з питань економічної реформи, не врегульованих чинним законодавством, без вимоги контрасигнування [33].

Що стосується судової влади, президент мав право подавати кандидатури для призначення парламентом Голови Конституційного Суду, призначати половину складу Конституційного Суду, а також подавати кандидатури для призначення парламентом Голови Верховного Суду та Голови Вищого арбітражного суду. Крім того, президент мав повноваження призначати суддів Верховного та Вищого арбітражного судів, а за поданням Міністерства юстиції – суддів загальних та арбітражних судів. До компетенції Президента також належали помилування та оголошення амністії [33].

Повноваження Президента України у сфері зовнішньої політики, національної безпеки та оборони залишалися такими ж, як і передбачалося законами, ухваленими Верховною Радою у липні 1991 р. [33].

Цей договір став уже третім у низці нав'язаних політичних компромісів між провідними політичними акторами України. Його “надконституційний” характер пояснюється тим, що чинна радянська Конституція фактично підпорядковувалася положенням договору. З точки зору правознавців, легітимність договору обґрунтовувалася легітимністю Президента та парламенту як носіїв реальної політичної влади в державі, хоча такі аргументи не можуть вважатися повністю коректними.

Таким чином Конституційний договір 1995 р. впроваджував в Україні фактичну президентську республіку, що не могло не впливати на інститут Президента України в контексті формування “суперпрезидентської” моделі. Очевидно, що ця модель не могла бути ефективною в довготривалій перспективі та умовах активізації громадянського суспільства, яке не сприймало спроб розбудувати неорадянський режим, уже адаптований до нових реалій в інших пострадянських республіках.

У частині третій ст. 61 Конституційного договору встановлювались чіткі хронологічні рамки дії Договору, а відтак і ухвалення Конституції України: “Визнати за необхідне створення належних умов для прискорення та успішного завершення конституційного процесу в Україні з тим, щоб прийняти

нову Конституцію України в строк не пізніше одного року з дня підписання цього Конституційного Договору” [33].

Як зазначає Ю. Мацієвський саме цю норму Договору було виконано. Протягом року було підготовлено п’ять нових проектів Конституції на додачу до п’яти проектів, що зберігалися з 1991 року. Найбільш гострі дискусії стосувалися визначення державної мови, структури парламенту, статусу Криму та розподілу повноважень між гілками влади. 4 червня 1996 року парламент у першому читанні ухвалив узгоджений проект Конституції, базований на матеріалах Конституційної комісії, створеної восени 1994 року. 8 червня завершувався термін дії Конституційного договору між Президентом і парламентом, що породжувало інституційний вакуум і загострювало протистояння між гілками влади. Президент Л. Кучма запропонував власні зміни у 12 пунктах, проте Тимчасова спеціальна комісія Верховної Ради з доопрацювання проекту прийняла лише три з них. У відповідь Президент застосував перевірену тактику тиску на парламент: 26 червня на скликаній Раді національної безпеки та оборони за участю голів адміністрацій було ухвалено рішення про проведення референдуму щодо президентського проекту Конституції. Хоча законних підстав для цього указу у Президента не було, адже чинна Конституція передбачала внесення змін лише парламентом (і лише після його розпуску), Л. Кучма погодився скасувати указ за умови демонстрації парламентом здатності ухвалити погоджений проект. Наступного дня, 28 червня, після майже чотирнадцятигодинного обговорення, Конституція була прийнята [42, с. 142–143].

Конституція України 1996 р. містить окремий розділ “Президент України”, у якому визначається статус глави держави. Президент України більше не розглядався як безпосередній очільник виконавчої влади або уряду, проте зберігав вирішальну роль у формуванні Кабінету Міністрів, водночас підвищуючи політичну відповідальність уряду перед собою. Зокрема, Президент України “призначає за поданням Прем’єр-міністра членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а

також голів місцевих державних адміністрацій та припиняє їх повноваження” (п. 10 ч. 1 ст. 106), а також “скасовує акти Кабінету Міністрів України та акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим” (п. 16 ч. 1 ст. 106) [34].

Повноваження Верховної Ради щодо формування Кабінету Міністрів обмежувалися наданням згоди на призначення Прем’єр-міністра за ініціативою Президента. Разом із тим, парламент мав право ухвалювати резолюцію недовіри Кабінету Міністрів (ч. 1 ст. 87), що тягне за собою його відставку (ч. 4 ст. 115). Президент зберіг повноваження щодо утворення, реорганізації та ліквідації міністерств і інших центральних органів виконавчої влади, здійснюючи їх за поданням Прем’єр-міністра (п. 15 ч. 1 ст. 106) [34].

Відповідно до Конституції 1996 року, Україна набувала статусу напівпрезидентської, або, як її часто характеризують вітчизняні дослідження, президентсько-парламентської республіки. Хоча повноваження Президента були скорочені порівняно з періодом дії Конституційного договору (зокрема, втрапився дозвіл на видання декретів, що мають силу закону), вони залишалися одними з найширших серед європейських держав. Індекс президентських повноважень (ІПП), розрахований за методикою А. Сіарофа, становив 7 із 8 балів, а за методикою О. Норгаарда та Л. Йоханнсена – 52,2% (при максимальному значенні 62,5%), що відповідає категорії “виконавче президентство”. Водночас система стримувань і противаг між гілками влади, особливо у питаннях підзвітності Кабінету Міністрів, залишалася недосконало визначеною, що створювало правове поле для інтерпретації Президентом своєї позиції як домінуючої у державному управлінні [34].

Асиметричний розподіл повноважень між гілками влади спричинив формування ситуації, в якій Президент ставав не лише центральною фігурою політичного процесу, а й фактичним координатором виконавчої влади. Через видання указів і призначення суддів Президент отримав інструменти впливу на законодавчу та судову гілки влади. Чинники, що зумовили згоду депутатів на надання таких повноважень, пояснюються, зокрема, підтримкою націонал-демократичними силами проекту Конституційної комісії. Це рішення мало на

меті врівноважити вплив лівих політичних сил та забезпечити Президентіві можливість реалізації незалежної зовнішньої політики, спрямованої на зміцнення суверенітету України, зокрема у взаємовідносинах із російською федерацією.

Хоча нова Конституція була прогресивнішою порівняно з Конституцією 1978 року, спосіб її прийняття свідчив про нехтування Президентом, який виступає гарантом Конституції, базовими конституційними процедурами та правилами. У ситуації, коли сильніший політичний актор міг ігнорувати або загрожував ігноруванням конституційного процесу, якість конституційних норм знижувалася, а сама Конституція втрачала своє нормативне та символічне значення. Це фактично поклало початок процесу занепаду конституціоналізму в Україні [38, с.124].

Формальне розширення повноважень Президента супроводжувалося зменшенням прозорості його діяльності. Якщо під час президентства Л. Кравчука видавалася кілька десятків указів з грифом “Не для друку”, то Л. Кучма за період з липня 1994 року до червня 1996 року, до прийняття Конституції України, оприлюднив понад сто аналогічних документів, що свідчило про зростання закритості прийняття рішень виконавчою владою [31, с. 222].

Залежність виконавчої влади від Президента призвела до постійного напруження у відносинах між главою держави та прем'єр-міністром. Оскільки уряд формувався позапарламентським шляхом, посада прем'єр-міністра фактично віддавалася представникові певного політичного або регіонального клану. Стратегічною метою Л. Кучми було запобігти консолідації цих кланів та підриву його власної влади.

Якщо за президентства Л. Кравчука уряд перебував під подвійним контролем парламенту та Президента, що знижувало його ефективність, то за президентства Л. Кучми Кабінет Міністрів підпорядковувався безпосередньо Президентіві, залишаючись формально під контролем парламенту. Однак це не підвищило ефективність уряду чи його здатність до стабільної роботи.

Протягом президентства Л. Кравчука в Україні змінилося п'ять урядів: В. Масола (1990), В. Фокіна (1990–1992), Л. Кучми (1992–1993), Ю. Звягільського (1993–1994) та повторно В. Масола (1994–1995). У перші роки президентства Л. Кучми уряд змінювався чотири рази, при цьому причини цих змін були не стільки пов'язані з громадським невдоволенням на тлі економічної кризи, скільки з необхідністю перешкоджати зміцненню будь-якого політичного лідера, здатного скласти конкуренцію самому Президенту [14, с. 276].

Часті зміни урядів сприяли незавершеності реформ, оскільки жоден прем'єр-міністр не мав достатнього часу та ресурсів для повноцінної реалізації своєї програми, навіть у разі її офіційного представлення суспільству.

Аналізуючи статус Президента України в Конституції 1996 р. варто акцентувати увагу також на його неформальних впливах та практиках, які не були передбачені чинним законодавством. Зокрема, досить актуальним є висвітлення впливу другого Президента України на судову владу.

За президентства Л. Кучми судова гілка влади не набула незалежності, а фактично функціонувала як інструмент реалізації політики виконавчої влади. Відповідно до Конституції 1996 року, Президент, за згодою Верховної Ради, призначав і звільняв Генерального прокурора, формував третину складу Конституційного Суду (6 із 18 членів), створював суди, визначав кількість суддів та здійснював первинне (п'ятирічне) призначення суддів (ст. 128). Решта суддів, окрім членів Конституційного Суду, обиралися Верховною Радою безстроково, що означало, що значна частина судової влади залишалася залежною від Президента.

Організаційне забезпечення, фінансування, навчання та інформаційна підтримка суддів здійснювалися через Державну судову адміністрацію, що суперечило принципу поділу влади та сприяло поширенню корупції й низькій ефективності роботи судових установ.

Політичне використання судової влади проявлялося, зокрема, у замовних арештах та судових справах, таких як арешт Ю. Тимошенко у 2001 і 2011 роках, а також розслідування убивства журналістів Ігоря Александрова і Георгія

Гонгадзе. Разом із тим, не всі суди та судді беззаперечно підкорялися волі Президента: наприклад, суддя Печерського районного суду м. Києва М. Замковенко визнав незаконним арешт Ю. Тимошенко, що призвело до її звільнення, а у справі “плівок Мельниченка” розпочате судове розслідування проти Л. Кучми було швидко призупинене Верховним Судом, а Вища рада юстиції, контрольована Президентом, звільнила суддю [41, с. 98].

Інституційна залежність судової влади від виконавчої доповнювалася особистою залежністю суддів, що мала інституційне підґрунтя. Це проявлялося, зокрема, в праві Президента здійснювати первинне призначення суддів та обмеженні терміну повноважень суддів Конституційного Суду дев'ятьма роками, що робило нейтральність суддів практично неможливою. Додатково, низькі посадові оклади суддів загальної юрисдикції створювали фінансову вразливість та підвищували ризик корупційного впливу. Крім того, судові рішення, що суперечили інтересам влади, могли бути призупинені, скасовані або оскаржені у вищих судових інстанціях.

Експертні дослідження підтверджували високий рівень залежності судової системи: у 2006 році за 30 показників діяльності судів Україна отримала позитивні оцінки лише за чотирма, тоді як за 15 показниками міжнародні експерти надали повністю негативні оцінки. У 2008 році опитування суддів показало, що 55% респондентів зазнавали спроб впливу від зацікавлених сторін, 41% – з боку ЗМІ, 40% – з боку депутатів, а 36% – з боку політичних партій [42, с. 215].

Таким чином, судова влада в Україні за Л. Кучми залишалася інституційно та політично залежною від Президента, що створювало передумови для політично мотивованих рішень і обмежувало незалежність судової системи.

Таким чином, Конституція 1996 р. легітимізувала інститут Президента України, трансформувавши нашу державу у президентсько-парламентську республіку, однак методи, які використовувались для просування президентського проекту Основного закону засвідчили домінування неформальних домовленостей над публічними процедурами ухвалення рішень.

Більше того, виведення Президента України з виконавчої влади на перший погляд призвело до послаблення його повноважень, однак на практиці Кабінет Міністрів України потрапляв у подвійну підпорядкованість парламенту та Президенту, що не могло не позначитись на ефективності його діяльності та призводило до частоті зміни урядів. Не менш актуальним є і те, що другий Президент України після ухвалення Основного закону України зосередився на консолідації влади у своїх руках та збільшував свій вплив на парламент, судову владу та місцеві органи виконавчої влади і самоврядування.

РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЇ 1999–2013 РР.

3.1. Статус Президента України за другої каденції Л. Кучми

У 1996–2004 роках в Україні утвердилася президентсько-парламентська модель державного управління, за якої глава держави виступав ключовим і домінантним суб'єктом політико-правової системи. Для цього періоду було характерне посилення ролі президентських інституцій, насамперед Адміністрації Президента, за посередництвом якої Президент реалізовував безпосередній вплив на здійснення виконавчої влади в державі.

Як зазначає С. Телліс у своєму дисертаційному дослідженні: “... інститут президентства став ядром нової вертикалі виконавчої влади багато в чому завдяки особистим якостям Л. Кучми. Президент зміг використати так званий феномен президентської диктатури в умовах посттоталітарної системи. У системі державного управління всі принципові рішення замикалися не на відпрацьованих нормативних актах та процедурах, а на індивідуальних особливостях глави держави. Таким чином, правовий вакуум у період президентства Л. Кравчука замінився “арбітражем” у період президентства Л. Кучми” [50, с. 82].

За висновками дослідників Д. Белова та Ю. Бисаги, “Статус Президента характеризувався так званим дуалізмом виконавчої влади. (...) Конституція України визначила й двоїстий центр цієї влади, яка складається з двох функціонально поєднаних суб'єктів – Президента і Кабінету Міністрів. (...) За умов двоїстого центру виконавчої влади правовий статус Президента визначається також тим, що він структурно не входить до жодної зі сфер (гілок) влади” [8, с. 59].

Наслідки зазначеного дуалізму виявилися вже у 1998–1999 роках у формі розбіжностей між конституційно закріпленою та фактичною моделями реалізації державної влади. Це проявлялося в загостренні протистояння між

законодавчою та виконавчою гілками влади, а також у порушенні конституційного принципу їх поділу. Водночас особливої актуальності набула проблема конфліктності у відносинах між центральною державною владою в Києві та регіональними політичними елітами.

Спробою посилити ефективність функціонування механізму державної влади конституційно-правовими засобами стало ініціювання проведення Всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 року.

Попри те, що формально підставою для призначення референдуму стало звернення так званих “громадських активістів”, фактичне джерело ініціативи було очевидно пов’язане з Адміністрацією Президента. Застосування практик підкупу, тиску та фальсифікацій сприяло проведенню референдуму, однак реалізувати його результати Президенту Л. Кучмі не вдалося. Це пояснювалося насамперед тим, що внесення змін до понад тридцяти статей Конституції та підготовка відповідного законопроекту належали до виключної компетенції парламенту.

На референдум 2000 р. виносились питання, щодо надання Президенту України права достроково припиняти повноваження Верховної Ради, якщо протягом одного місяця не сформована парламентська коаліція або якщо протягом трьох місяців не затвердженого держбюджет; друге питання стосувалось дуже популярної проблематики в українському суспільстві - зняття депутатської недоторканості; третє - пропонувало скорочення кількості народних обранців до 300; четверте - щодо створення двопалатного парламенту “...одна з палат якого представляла б інтереси регіонів України і сприяла б їх реалізації, та внесення відповідних змін до Конституції України і виборчого законодавства?” [46].

Очевидно, що Адміністрація Президента намагалась скористатись невдоволенням населення та істотно посилити позиції Президента, шляхом імплементації цих змін до Основного закону держави.

Навіть після ухвалення президентського законопроекту про внесення змін до Конституції в першому читанні його остаточне затвердження вимагало

конституційної більшості у 300 голосів народних депутатів. Політична криза, що загострилася після гучного скандалу, пов'язаного з убивством, суттєво ускладнила досягнення необхідного рівня парламентської підтримки [46].

Показовим прикладом неформального впливу Президента на політичну систему України стало формування пропрезидентської більшості у Верховній Раді за підсумками парламентських виборів 2002 року. Зокрема, президентський виборчий блок “За єдину Україну” за результатами березневого голосування отримав 121 депутатський мандат. Однак уже на момент офіційного утворення відповідної фракції 15 травня 2002 року її чисельність зросла до 175 народних депутатів. Упродовж наступного місяця склад фракції збільшився до 185 осіб, а наприкінці року – до 193 депутатів [42, с. 201].

Після обрання Президентом України В. Ющенко з фракції вийшли вісім депутатських груп, унаслідок чого в її складі залишилося лише 11 парламентарів. Водночас опозиційна політична сила “Наша Україна” також не змогла зберегти свою фракційну єдність, тоді як частина її депутатів приєдналася до пропрезидентської Соціал-демократичної партії України (об'єднаної). Подібні процеси міжфракційних переходів, які отримали назву “політичного туризму”, стали можливими завдяки положенням Регламенту Верховної Ради України, що допускали зміну депутатами фракційної належності.

Центральним елементом парламентського політичного процесу в зазначений період стало формування парламентської більшості, утвореної з дев'яти пропрезидентських депутатських груп, що входили до фракції “Єдина Україна”, а також позафракційних народних депутатів. Із 238 парламентарів, які офіційно заявили про створення більшості, близько трьох чвертей становили депутати, обрані в одномандатних виборчих округах. Зазначена парламентська конфігурація зберігала свою дієздатність до початку Помаранчевої революції.

Як зазначає Ю. Мацієвський, упродовж усього періоду діяльності Верховної Ради України четвертого скликання (2002–2006 рр.) було зареєстровано 41 депутатське об'єднання, з яких 28 мали статус фракцій, а 13 –

депутатських груп. Від моменту формування початкового складу фракцій зафіксовано 941 випадок переходу народних депутатів між фракціями. Така висока інтенсивність міжфракційної мобільності засвідчувала не стільки недосконалість виборчого законодавства чи положень Регламенту Верховної Ради, які допускали вільне приєднання депутатів до фракцій та зміну фракційної належності, скільки переважання прагматично-комерційних мотивів у депутатській діяльності, що ефективно використовувалося Президентом у політичній практиці [42, с. 167].

У зазначений період значна частина народних депутатів, особливо ті, що розташовувалися в центрі політичного спектру, поєднувала депутатську діяльність із веденням бізнесу, що визначало їх політичну поведінку інтересами комерційних структур. Багато бізнесменів свідомо інвестували ресурси, зокрема через “купівлю округів” або забезпечення місця у партійному списку, щоб отримати депутатський імунітет та захистити власний бізнес, що сприяло опортуністичній поведінці депутатів-бізнесменів. Водночас імунітет депутата не гарантував захисту для його бізнесу, що дало підстави охарактеризувати політичний центр парламенту як “болото”. З цього середовища формувалася пропрезидентська “партія влади”.

Хабарництво, пов’язане з вступом до провладної фракції або підтримкою окремих законопроектів, стало прямим засобом впливу на політичну поведінку депутатів. Політична корупція набула масового характеру саме за президентства Л. Кучми, особливо під час роботи парламенту четвертого скликання (2002–2006 рр.), коли представники колишньої номенклатури поступово витіснялися бізнес-елітами. У ЗМІ з’являлися повідомлення про “тарифи” на депутатські послуги – від подання депутатського звернення до забезпечення ухвалення закону. Прихований лобізм став одним із методів “підприємницької” діяльності багатьох парламентарів, а купівля голосів на окремих голосуваннях перетворилася на повсякденну практику. Так, під час обрання В. Литвина спікером парламенту депутатам опозиційних фракцій пропонувалися суми від 250 до 500 тис. дол. США [42, с. 169].

Фактичний контроль над урядом під час президентства Л. Кучми здійснювала Адміністрація Президента, керівництво якої, як правило, складалося з осіб із близького оточення Президента. Вона могла видавати обов'язкові до виконання вказівки уряду, обласним і районним адміністраціям та іншим органам влади. Навіть після скасування відповідного указу міністерства та відомства продовжували подавати звіти про свою діяльність до Адміністрації Президента. Формування Президентом слухняної більшості у парламенті є яскравим прикладом “патронатного парламентаризму”.

Дослідник Олег Процик зафіксував, що Л. Кучма значно активніше користувався повноваженням щодо видання указів та розпоряджень у порівнянні зі своїм попередником Л. Кравчуком, а за кількістю указів про призначення перевищував навіть російського Президента Б. Єльцина. Протягом десяти років президентства Кучма видавав понад 1 200 указів щорічно, з яких понад 400 розпоряджень стосувалися призначень і звільнень посадових осіб різного рівня. Ці рішення не були спрямовані на створення ефективної системи державної служби, а слугували формуванню та підтримці клієнтської мережі. Окрім публічних указів, Президент видавав також неопублічні документи з грифом “Для службового користування” або взагалі без вихідних даних, кількість яких сягала близько 80 на рік. Значна частина указів мала церемоніальний характер і стосувалася присудження нагород, відзнак, почесних звань, організації святкувань, помилувань тощо. О. Процик зазначає, що лише за останні три місяці свого президентства Л. Кучма видав понад 500 таких указів [5, с. 29].

Вибіркове застосування законодавства було особливо помітним у взаєминах влади зі засобами масової інформації. Використовуючи можливість контролювати розподіл ліцензій на мовлення, Президент застосовував низку заходів, спрямованих на обмеження свободи діяльності медіа. Зокрема, Національна рада з питань телебачення і радіомовлення (НРРТ), що перебувала під контролем виконавчої влади, могла в одних випадках припинити дію

ліцензії, в інших – ігнорувати її закінчення, а ще в інших – відмовляти у її продовженні.

Щодо друкованих ЗМІ, влада та окремі чиновники часто використовували судові позови як інструмент тиску на видання. Навіть у випадках необґрунтованих позовів витрачений час на апеляційні процедури міг призвести до фінансового краху видання, як це сталося із газетою “Сільські вісті”.

Залякування та фізичні напади на окремих журналістів дедалі більше привертали увагу міжнародних організацій. Найбільш резонансним став випадок убивства Г. Гонгадзе. За десять років президентства Л. Кучми в Україні безслідно зникли понад десять журналістів.

Одним із найяскравіших проявів втручання Адміністрації Президента у діяльність медіа була розсилка редакторам телеканалів тематичних інструкцій щодо висвітлення подій, відомих як “темники”, яка почалася влітку 2002 року. Незважаючи на відсутність вихідних даних, було відомо, що інструкції надходили електронною поштою з Адміністрації Президента під керівництвом В. Медведчука [42, с. 171].

Ці щоденні розсилки були спрямовані на позитивне висвітлення діяльності Президента, провладних політиків і партій та на замовчування активності опозиційних сил. Так, у звіті ОБСЄ щодо виборчої кампанії 2002 року зазначалося, що пропрезидентський блок “За Єдину Україну” отримав 21 % всього часу для висвітлення діяльності партій, тоді як опозиційний блок Ю. Тимошенко – лише 3 %. Подібна практика стосувалася і висвітлення діяльності владних та опозиційних політиків [42, с. 171].

Водночас практика розсилки “темників” не досягла очікуваного ефекту: під час президентської кампанії 2004 року кілька керівників відомих телеканалів подали у відставку на знак протесту проти тиску Адміністрації Президента. Внаслідок розголосу фактів втручання довіра до більшості ЗМІ була підірвана, тоді як видання та канали (“УНІАН”, “Студія 1+1”, “5 канал”),

які відмовилися виконувати інструкції, здобули суспільну підтримку, що дозволило опозиції прорвати інформаційну блокаду [42, с. 173].

Отже, друга каденція президентства Л. Кучма ознаменувалась посиленням неформального впливу Президента України не лише на усі гілки влади, але й на бізнес, масмедіа та суспільство в цілому. Намагання за допомогою референдуму 2000 р. обмежити роль Верховної Ради не принесло очікуваних для Адміністрації Президента результатів, однак саме на цей час припадає посилення авторитарних тенденції, систематичне обмеження свободи слова, переслідування журналістів та дискредитація опозиції. У зовнішній політиці цей період характеризується поступовою відмовою від багатовекторної моделі, євроізоляцією Л. Кучми та переходи до реалізації курсу на зближення з рф.

3. 2. Зміни статусу Президента України в результаті конституційної реформи 2004 р.

Помаранчева революція 2004 р. стала відповіддю українського суспільства на спробу другого Президента України реалізувати операцію “спадкоємець”, шляхом проведення масових фальсифікацій та маніпуляцій на президентських виборах 2004 р. Розв’язання політичної напруги в суспільстві відбулось шляхом погодження Л. Кучмою проведення “третього” туру виборів Президента України в обмін на конституційну реформу та трансформацію конституційного режиму України у парламентсько-президентську модель. Очевидно, що для Л. Кучми ідея обмеження повноважень Президента України була спробою зберегти вплив на політичну систему в Україні.

8 грудня 2004 року, у розпал політичної боротьби, Верховна Рада України ухвалила закон про внесення змін до Конституції під номером 2222, який запроваджував парламентсько-президентську форму правління з суттєво обмеженими повноваженнями Президента. Конституційна реформа 2004 року зберегла в Україні змішану форму правління, водночас скоротивши повноваження Президента на користь парламенту. У парламентсько-

президентських системах прем'єр-міністр, як правило, займає центральне положення у взаєминах між парламентом і Президентом, виступаючи ключовою політичною фігурою. Політичні конфлікти у системі визначаються позицією Прем'єра, а за умови політичної відповідальності Кабінету Міністрів перед парламентом вони вирішуються переважно через розподіл політичних сил у парламенті. Навіть якщо на початковому етапі склад уряду формується на основі угод між Президентом та парламентською коаліцією, з часом зростає значення Прем'єра та коаліції, тоді як вплив Президента на політичну ситуацію слабшає [20].

Тому розстановка сил у парламенті є ключовим чинником для аналізу поведінки політичних акторів у парламентсько-президентських системах. Водночас стабільність парламентської коаліції та уряду в умовах протистояння з Президентом залишається вкрай нестійкою, що проявляється у численних політичних кризах і конфліктах, характерних для майже всього періоду президентства В. Ющенка. Якщо в усталених демократіях політичні протиріччя між Президентом і Кабінетом Міністрів не мають суттєвого впливу на загальну політичну ситуацію, то у перехідних суспільствах вони ускладнюють розподіл повноважень, обмежують можливості реформування гілок влади та негативно впливають на процеси легітимації політичної влади і утвердження демократичних цінностей.

Відповідно до Закону 2222-IV, Верховна Рада України наділяється повноваженнями призначати прем'єр-міністра (за поданням президента) та більшість членів Кабінету Міністрів (за поданням прем'єр-міністра); призначати (за поданням президента) Міністра оборони, Міністра закордонних справ та Голову Служби безпеки України; здійснювати призначення та звільнення (за поданням прем'єр-міністра) керівників Антимонопольного комітету, Державного комітету телебачення і радіомовлення та Фонду державного майна; вирішувати питання відставки прем'єр-міністра та членів Кабінету Міністрів; призначати та звільняти половину складу Національної

ради України з питань телебачення і радіомовлення; надавати згоду на призначення та звільнення Генерального прокурора України [20].

Кабінет Міністрів, у свою чергу, отримав повноваження створювати, реорганізовувати та ліквідувати центральні органи виконавчої влади, а також призначати та звільняти керівників цих органів за поданням прем'єр-міністра. Кабінет Міністрів складався і був відповідальний перед Верховною Радою. Вплив президента на виконавчу владу був обмежений на користь парламенту, а фактичне формування Кабінету Міністрів здійснювалося парламентською більшістю. Закон 2222-IV також обмежував втручання президента у компетенційні питання уряду та зменшував його право вето щодо законів, прийнятих Верховною Радою; кількість випадків контрасигнування президентських актів скоротилася з тринадцяти до чотирьох [20].

У цих умовах боротьба президента за контроль над виконавчою владою трансформувалася у спроби блокування роботи Верховної Ради та Кабінету Міністрів. Фактичний вплив на уряд здійснювала парламентська коаліція, яка делегувала своїх представників у Кабінет Міністрів. Політико-правова реформа 2004 року мала на меті підвищити підзвітність та відповідальність влади перед громадянами, оптимізувати систему стримувань і противаг та наблизити Україну до європейських стандартів. Проте, на практиці вона ускладнила взаємодію між гілками влади.

Хоча Закон 2222-IV передбачав обмеження узурпації влади президентом, він водночас створював можливості для концентрації впливу олігархічними групами через парламентське лобі. Щодо забезпечення політичної стабільності, Венеціанська комісія висловила сумнів у тому, що “формалізована процедура формування парламентської більшості сприятиме політичній стабільності” [20].

У період президентства В. Ющенка політичні протистояння між Президентом і Кабінетом Міністрів стали звичним і постійним явищем.

Під час форсованого ухвалення змін до Конституції України у грудні 2004 р. було допущено кілька суттєвих порушень. Факт застосування “пакетного” голосування, що не передбачений Конституцією України, а також внесення

змін до тексту законопроекту про внесення змін до Конституції під час його обговорення та ухвалення, що не допускається після отримання висновку Конституційного Суду, викликав суттєві застереження.

Як зазначають В. Бакіров та О. Фісун, стратегічний сенс конституційної реформи полягав у радикальній трансформації формату політичної гри через зменшення значущості президентського “призу” та переміщення політичного процесу у парламентську площину. Однак застосування методів, шкідливих для легітимності процедурного процесу подолання політичної кризи, призвело до ослаблення нормативного консенсусу серед політичних акторів та, відповідно, до деградації принципів конституціоналізму [7, с. 153].

Конституційна реформа, що набула чинності 1 січня 2006 року, суттєво обмежила повноваження новообраного Президента, який, очевидно, не бажав приймати ці обмеження та продовжував діяти у звичному для себе режимі. Такі дії Президента зустрічали опір з боку політичних акторів, незадоволених своїм становищем та роллю у розподілі політичних і економічних ресурсів. Нові конституційні норми, прийняті з порушенням процедур та посилені перевищенням повноважень провідних політичних гравців, радше загострили, ніж зменшили конфліктність у середовищі політичних акторів. Закріплення інституційного компромісу у формі змін до Конституції забезпечило короткостроковий ефект самоорганізації політичної системи України, проте не змогло гарантувати її стабільність [31, с. 187].

Напруженість у взаєминах між Президентом В. Ющенком і Прем'єр-міністром Ю. Тимошенко загострилася через нечітке розмежування повноважень між Президентом і Прем'єром, що стало наслідком поспішного внесення змін до Конституції. Ю. Тимошенко, призначена на посаду Прем'єр-міністра 4 лютого 2005 року відповідно до неформальної угоди про розподіл посад між представниками “помаранчевої” коаліції, у перспективі набуття чинності змін до Конституції отримувала роль ключового політичного актора.

Після восьми місяців роботи уряд Ю. Тимошенко був відправлений у відставку 8 вересня 2005 року завдяки ще чинним на той час повноваженням

Президента. Формальною підставою для відставки уряду та кількох високопосадовців проголошувалося припинення корупційних проявів та внутрішніх конфліктів у “помаранчевому” таборі (зокрема, Державний секретар О. Зінченко подав у відставку, звинувативши секретаря РНБОУ П. Порошенка, першого помічника Президента О. Третякова та лідера фракції “Наша Україна” М. Мартиненка у корупційних діях і використанні влади в приватних цілях), що мало легітимізувати рішення Президента перед суспільством. Насправді причиною відставки було прагнення не допустити зміни балансу сил на користь Прем’єра [42, с. 187].

Відставка уряду створила правову колізію, вирішення якої не було можливим у межах чинного законодавства. Після набуття чинності змін до Конституції суб’єктом формування уряду мала стати парламентська коаліція, яка могла бути утворена лише після парламентських виборів 26 березня 2006 року. У цьому контексті уряд Ю. Єханурова працював до серпня 2006 року в умовах правової невизначеності.

Очевидно, що потенційне обмеження повноважень Президента внаслідок набуття чинності змін до Конституції з 1 січня 2006 року та посилення єдиного на той час політичного конкурента – Прем’єр-міністра Ю. Тимошенко – спонукали В. Ющенка до вибору стратегії конфронтації за принципом “три з нульовою сумою”. Завдяки наявним повноваженням витрати на конфронтацію здавалося невисокими і, на думку Президента, мали перевищувати очікувані втрати від зниження рівня підтримки. Проте такий розрахунок виявився помилковим: починаючи з вересня 2005 року рівень довіри до В. Ющенка поступово знижувався, тоді як підтримка Ю. Тимошенко залишалася на високому рівні. За даними соціологічних досліджень Центру Разумкова, у період 2005–2010 років довіра до В. Ющенка знизилася з 71 % до 20 % [42, с. 191].

З метою ослаблення прем’єр-міністра Президент значно підвищив статус Секретаря Ради національної безпеки та оборони. Указом про призначення Петра Порошенка на цю посаду йому були делеговані широкі повноваження у

сферах нормотворчості, кадрових призначень (насамперед у Збройних силах, правоохоронних та судових органах) та контролю за діяльністю органів державної влади, які не були передбачені Законом “Про Раду національної безпеки і оборони України”. Дехто вважає, що такі дії Президента мали на меті збалансувати інтереси політичних команд у його оточенні, однак очевидним мотивом виглядає створення противаги Ю. Тимошенко. При цьому статус РНБО та керівника її Апарату фактично “трансформувався” під конкретну особу.

Водночас, прагнучи розширити власні ресурси через контроль над технічним виконавцем обов’язків Прем’єр-міністра – що наслідувало стиль президентства Л. Кучми – В. Ющенко уклав тактичний союз із Партією регіонів та її лідером В. Януковичем. Маючи значний ресурсний потенціал, але потребує парламентської підтримки, Президент запропонував новий пакт у формі “Меморандуму порозуміння між владою та опозицією”, який був підписаний 22 вересня 2005 року, через два тижні після відставки уряду Ю. Тимошенко, Президентом, в.о. Прем’єр-міністра Ю. Єхануровим та лідером Партії регіонів В. Януковичем. Особливістю цього меморандуму було те, що він виходив за межі “помаранчевого табору”. Уже за годину після підписання Верховна Рада дала згоду на призначення Ю. Єханурова Прем’єр-міністром України 289 голосами, при цьому фракція Партії регіонів одностайно підтримала це рішення [31, с. 221].

Підписання Меморандуму переслідувало не стільки мету досягнення порозуміння між владою та опозицією, скільки узгодження позицій Президента та керівництва Партії регіонів щодо голосування за кандидатуру Ю. Єханурова на посаду Прем’єр-міністра, тобто фактично виступало як “політичний бартер”. Цим кроком Президент повернув на політичну арену лідера Партії регіонів В. Януковича та водночас створив стартові умови для Партії регіонів на майбутніх парламентських виборах. Як наслідок, В. Ющенко отримав значний адміністративно-політичний ресурс, проте водночас зазнав подальшої втрати електоральної підтримки. За даними Центру Разумкова, рівень підтримки

Президента серед громадян України у період із серпня до листопада 2005 року знизився з 30,2 % до 14,3 % [31, с. 221].

Ряд тактичних помилок Президента фактично створив умови для повернення та зміцнення позицій Партії регіонів, яка протягом першої половини 2005 року через політичні та організаційні обмеження займала відносно помірковану позицію. Тривалий процес формування “помаранчевої” коаліції завершився невдачею та утворенням “антикризової коаліції” у складі Партії регіонів, Комуністичної партії та Соціалістичної партії, з подальшим залученням до неї фракції “Наша Україна”. Після певних вагань, які завершилися укладенням чергового пакту у вигляді “Універсалу національної єдності”, Президент, втрачаючи ресурсну підтримку, погодився на подання парламентською коаліцією кандидатури В. Януковича на посаду Прем’єр-міністра.

Подальші політичні події продемонстрували наслідки тактичних прорахунків Президента, що вплинули як на його політичний статус, так і на ситуацію в країні. Коаліція, сформована навколо опозиційної Партії регіонів, поступово зміцнювала контроль над політичною системою, що відображало принцип “три з нульовою сумою”. Невиконання формальних політичних зобов’язань та розширення коаліції сприяли зростанню впливу прем’єр-міністра В. Януковича і створили загрозу прямої залежності Президента від парламентської більшості [31, с. 224].

Втрата впливу на Кабінет Міністрів змусила В. Ющенка діяти на кількох фронтах, що вилилося у серію указів про дострокове припинення повноважень Верховної Ради (квітень–червень 2007 р.) та призначення позачергових парламентських виборів. Ці дії мали тактичний характер і відображали спробу зберегти позицію Президента в умовах обмежених формальних повноважень. Водночас коаліція діяла самостійно, а відсутність компромісу загострювала конфлікт.

Ситуація демонструє складність кваліфікації політичної корупції та правових порушень у контексті непевного законодавчого поля: укази

Президента суперечили Конституції, але водночас були реакцією на порушення “правил гри” у парламенті. Саботування урядом фінансування виборів підкреслило уразливість виборчого процесу щодо процедур та термінів.

Зниження рівня підтримки В. Ющенка не було зумовлене соціально-економічними факторами, характерними для європейських країн, а радше його стратегічними прорахунками, зокрема відставкою Ю. Тимошенко. Якщо на початку президентства підтримка Ющенка становила близько 70% громадян, то через рік вона знизилася до 50%, через два роки – до 38%, а до четвертого року – до 17%.

Особистісні симпатії та антипатії відіграють значну роль у політичних процесах в Україні, що надає підстави інтерпретувати українську політичну практику через призму Візантійсько-російської традиції, орієнтованої на особистостей, а не на процедури, що контрастує з європейською політичною моделлю [42, с. 201].

Аналіз дозволяє інтегрувати базові концепції у динамічну модель: неформальні пакти, висока невизначеність та домінування неформальних інститутів виступають як незалежні змінні; інволюція конституціоналізму – як проміжна змінна; а інституційна пастка – як залежна змінна.

Дії політичних акторів після “Помаранчевої революції” сприяли не реформуванню, а консервації неефективної політичної системи. Порушення процедур внесення змін до Конституції створило умови для систематичних порушень принципу верховенства права та виникнення неформальних угод, зокрема між В. Януковичем і Ю. Тимошенко щодо розподілу влади, що завершувалися зривом цих домовленостей. Незважаючи на усвідомлення негативних наслідків таких дій, політичні гравці продовжували їх укладати та порушувати у умовах високої недовіри та відсутності нормативного примусу, що призвело до утворення неефективної сукупності інститутів – інституційної пастки. Внаслідок цього Україна втратила шанс на успішний поступ східноєвропейським шляхом.

Таким чином, конституційна реформа 2004 р. призвела до суттєвого обмеження інституту Президента України, що призвело до гострою конфронтації всередині українського суспільства та політикуму, адже з однією сторони В. Ющенко мав великий мандат довіри від народу на реалізацію змін, а з іншої – суттєве скорочення повноважень Президента України робило його заручником внутрішньо парламентської боротьби, відсутність власної політичної сили у Верховній Раді України стимулювали третього Президента України надати перевагу неформальним впливам, зокрема було істотно підвищено статус РНБО як альтернативи КМУ. Не менш негативно на політичні процеси в Україні впливав особистий конфлікт між В. Ющенко і Ю. Тимошенко, саме цей конфлікт і реанімував В. Януковича як політика.

3. 3. Ключові механізми узурпації влади Віктором Януковичем.

Із вступом В. Януковича на посаду Президента України протистояння між гілками влади припинилося, проте вже в перший рік його каденції було створено надцентралізовану вертикаль виконавчої влади. Водночас відбулося сумнівне з правового погляду відновлення президентсько-парламентської форми правління, а на місцевих виборах Партія регіонів здобула очікувану, хоча не абсолютну, перевагу над іншими політичними силами. Таким чином, суспільство, поряд із завершенням нерегульованого політичного суперництва, характерного для президентства В. Ющенка, опинилося перед новою загрозою у вигляді концентрації влади однієї політичної сили у виконавчій, законодавчій та більшості місцевих органів влади. Централізація влади супроводжувалася погіршенням демократичних стандартів, що підтверджувалося звітами міжнародних організацій.

З початком своєї каденції на посаді Президента України В. Янукович розпочав послідовні дії з розширення власних повноважень. Першим кроком стало створення прорезидентської парламентської коаліції. На початку березня 2010 року Верховна Рада внесла зміни до регламенту формування коаліції,

дозволивши включати до її складу не лише фракції, а й окремих депутатів. За цю ініціативу Партії регіонів проголосували 235 народних депутатів. 11 березня 2010 року у Верховній Раді була створена коаліція “Стабільність і реформи”, до складу якої увійшли фракції Партії регіонів, Комуністичної партії України, “Блоку Литвина” та окремі депутати [43, с. 21].

Указом Президента “Про оптимізацію системи центральних органів влади” від 10 грудня 2010 року, що відповідав анонсованій адміністративній реформі, В. Янукович отримав повноваження призначати керівників центральних органів виконавчої влади та їхніх заступників. Цей крок перевищив повноваження попередніх президентів і свідчив про гіперцентралізацію влади (індекс президентської влади в Україні склав 52,7 бала зі 100; для порівняння: за часів Л. Кучми – 52,2, за В. Ющенко – 47,8).

Через реформу судової системи Президент встановив контроль над судовою гілкою влади, включно з Конституційним Судом, а також ініціював звільнення голови Верховного Суду В. Онопенка, який представляв фракцію БЮТ [43, с. 44–45].

Ключовим механізмом концентрації влади стало рішення Конституційного Суду від 30 вересня 2010 року, яким фактично було скасовано конституційну реформу 2004 року та відновлено президентсько-парламентську форму правління, передбачену Конституцією України 1996 року [47].

Рішення Конституційного Суду 2010 року надало В. Януковичу можливість не лише розширити свої формальні повноваження, а й фактично захопити контроль над частиною повноважень Верховної Ради та Кабінету Міністрів України. У результаті створилася ситуація, коли Президент мав можливість безпосередньо впливати на парламент і керувати урядом, призначеним ним самим [47].

Відновлення дії Конституції у редакції 1996 року формально змінило форму правління з парламентсько-президентської на президентсько-парламентську. Проте фактична практика здійснення влади свідчила про домінування моделі суперпрезидентціалізму, яка виникла внаслідок

концентрації владних повноважень у руках Президента та узурпації ним функцій інших гілок влади.

Передумовами скасування конституційної реформи 2004 року стали, зокрема, закон “Про судоустрій і статус суддів”, ухвалений за підтримки В. Януковича, який обмежував повноваження Верховного Суду України – органу, що мав право звертатися до Конституційного Суду щодо тлумачення Конституції. Це повноваження було передано Вищим спеціалізованим судам, керівники яких належали до команди Президента [57, с. 55].

Крім того, більшість суддів Конституційного Суду на той час були пов’язані з Партією регіонів і зацікавлені у просуванні кар’єрними сходами, що створювало сприятливі умови для прийняття рішень, вигідних Президенту [57, с. 55].

Унаслідок цих дій В. Янукович отримав законодавче і виконавче управління державою, фактично взявши під контроль Верховну Раду та Кабінет Міністрів разом із системою центральних органів виконавчої влади. Дії Президента містять ознаки узурпації влади, оскільки він набув значно більше повноважень, ніж було делеговано йому виборцями.

Слід також відзначити два додаткові механізми концентрації влади, застосовані В. Януковичем. Перший механізм полягав у використанні стратегії м’якого авторитаризму, яка характеризувалася одночасним веденням переговорів із західними партнерами та демонстрацією готовності до поступок у зовнішньополітичній сфері, що забезпечувало підтримку США та ЄС при одночасному закріпленні в Україні так званої “сімейної” моделі державного управління. Другий механізм – тактика “варіння жаби”, спрямована на поступове виснаження опозиційних сил через здійснення невеликих, але системних і послідовних кроків.

Відновлення стратегічно сприятливих та взаємовигідних відносин із Російською Федерацією стало пріоритетним завданням В. Януковича. 2 квітня 2010 року Президент ліквідував Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України. У липні 2010 року Верховна Рада України ухвалила Закон

“Про засади внутрішньої та зовнішньої політики”, який закріпив відмову держави від євроатлантичних прагнень та встановив її позаблоковий статус у сфері зовнішньої політики [23]. Нова адміністрація, очолювана В. Януковичем, відмовилася від перспективи членства України в НАТО та здійснила кроки, спрямовані на посилення русифікації суспільства. Унаслідок цього поступки України, здійснені за рахунок національних інтересів, перетворювали українсько-російські відносини на асиметричну залежність України від Росії. Надалі стало очевидним, що обидві сторони мали завищені очікування щодо економічної співпраці.

Саме відмова від підписання Угоди про асоціацію з ЄС на саміті Східного партнерства у Вільнюсі розпочала мирні протести в Україні, силова спроба розгону яких і трансформувала громадянський рух у Революцію Гідності. Неготовність влади визнати свої помилки та її системне узалежнення від Кремля призвело до чергових форсованих спроб розбудувати авторитарну модель неорадянську типу в Україні.

На підставі проведеного аналізу можна охарактеризувати методи управління В. Януковича як узурпацію влади, оскільки він здійснив незаконний вплив на судову гілку влади, що дало змогу не лише розширити свої формальні повноваження, а й фактично перетягнути на себе частину функцій Верховної Ради та Кабінету Міністрів України.

Таким чином, інститут президенства в Україні 2010–2014 рр. можна кваліфікувати як спробу узурпації влади, яка розпочалась із незаконного повернення до Конституції 1996 р., консолідації влади в руках правлячої партії, а також формуванням паралельної вертикалі влади, яка контролювалась наближеними олігархами та членами “Сім’ї”.

Отже, інститут Президента України з 1999 до 2014 рр. характеризувався балансуванням між авторитарними та ліберальними тенденціями, які у законодавчому полі відображались у трансформації моделі республіки від президентсько-парламентської за Л. Кучми до парламентсько-президентської за В. Ющенка та президентсько-парламентської за В. Януковича. Окрім

формальних змін в Основному законі держави істотно еволюціонувала й система неформальних впливів президента на інші гілки влади, бізнес та масмедія. Саме неформальні впливи визначали особливості політичних процесів та розподіл влади й ресурсів. Не менш актуальним у цьому контексті були й зовнішньополітичні концепції, які ознаменувались відмовою від багатовекторності, спробою зосередитись на реалізації курсу на євроатлантичну інтеграцію за В. Ющенка та повернення в геополітичну орбіту Кремля за В. Януковича. Однак визначальним чинником на статус Президента України залишались настрої українського суспільства та його готовність чи неготовність сприймати пропонований вектор суспільно-політичного розвитку.

РОЗДІЛ 4. ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВ В УМОВАХ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КУРСУ НА ЄВРО- та ЄВРОАТЛАНТИЧНУ ІНТЕГРАЦІЮ.

Революція Гідності та повалення режиму В. Януковича призвели до кардинальної трансформації не лише інституту Президента України, але й політичної системи в цілому. Варто однак зазначити, що саме втеча В. Януковича до РФ призвела до істотних іміджевих втрат статусу глави держави, а його злочинні дії, розстріл Небесної Сотні та дії, спрямовані на підрив суверенітету та територіальної цілісності України стали предметом кримінального розслідування.

Одним із перших рішень Верховної Ради після повалення режиму В. Януковича стало повернення моделі парламентсько-президентської республіки. З метою уникнення боротьби за контроль над Кабінетом Міністрів України, 27 лютого 2014 р. ВРУ ухвалила Закон Про Кабінет Міністрів України, відповідно до якого виконавчу владу Кабінет Міністрів реалізує безпосередньо через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Ради Міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, здійснюючи їхнє спрямування, координацію та контроль. Таким чином, участь Президента у безпосередньому здійсненні виконавчої влади була суттєво обмежена. Водночас Кабінет Міністрів залишався формально підзвітним Президенту, проте відсутність чіткої юридичної регламентації такої відповідальності значно послаблювала конституційно-правовий статус КМУ [24].

Початок російської збройної агресії проти України, окупації АР Крим та частини Донбасу вимагали від української влади рішучих дій, ухвалення рішень у сфері безпеки відповідно до Конституції прерогатива Президента України, це призвело до зміцнення авторитету інституту президентства.

У травні 2014 року у першому турі президентських виборів перемогу здобув бізнесмен і політик, представник українських фінансово-промислових груп, П. Порошенко, набравши 54,7% голосів. 26 жовтня 2014 року відбулися дострокові парламентські вибори, які були ініційовані новообраним

Президентом України. Це свідчить, що П. Порошенко врахував помилки В. Ющенка та усвідомлював, що в умовах протидії російській збройній агресії та парламентсько-президентській моделі республіки парламенту належить ключова роль. У ході цих виборів президентська політична сила не отримала більшості серед новоутворених партій, що унеможливило встановлення контролю Президента над парламентом та Кабінетом Міністрів і зумовило необхідність проведення переговорів із представниками інших демократичних політичних сил.

Водночас у процесі нового переходу до парламентсько-президентської форми правління, що розпочався у 2014 році і тривав до початку повномасштабної війни Росії проти України (з 24 лютого 2022 року), спостерігалось розбалансування політичної системи, зумовлене посиленням конкуренції між різними політичними угрупованнями. Така ситуація створювала передумови для ослаблення патрон-клієнтельних мереж, що сформувалися за часів президентства Л. Кучми та відновилися або посилилися за періоду правління В. Януковича [55].

До кінця другого року свого президентства П. Порошенко фактично встановив контроль над усією вертикаллю влади в Україні, сформувавши умови для режиму президентської республіки. Створення у квітні 2016 року коаліції за участю Блоку Петра Порошенка та Народного фронту свідчило про те, що глава держави, використовуючи адміністративний ресурс та наявні законні повноваження, знизив роль парламенту до функції формального затвердження рішень, прийнятих Адміністрацією Президента. Це свідчить про відновлення неформального домінування президента в системі органів виконавчої влади на фоні обмеження політичної конкуренції [55].

Починаючи з квітня 2016 р. розпочалися розслідування щодо офшорних рахунків П. Порошенка (панамський скандал) та публікація їхніх результатів. Було встановлено, що у серпні 2014 р. тодішній Президент України П. Порошенко створив на Британських та Віргінських островах механізм передачі власного бізнесу “Roshen” у “сліпий траст”, який він публічно обіцяв

продати [55]. Крім того, значний резонанс викликав корупційний скандал, пов'язаний з діяльністю концерну “Оборонпром”, де фігурували П. Порошенко та його оточення.

Попри активне лобювання створення антикорупційних інституцій – Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) у 2015 р., а також Вищого антикорупційного суду України (ВАКС) у 2019 р., діяльність Президента характеризувалася подвійними стандартами. Реалізація та відтворення корупційних схем стала можливою передусім завдяки концентрації президентських повноважень і забезпеченню контролю над низкою засобів масової інформації.

У 2018 р. Президент України П. Порошенко здійснив персональне призначення 113 суддів до складу Верховного Суду України. У грудні того ж року глава держави, всупереч рекомендаціям інституцій Ради Європи, ініціював подання до Верховної Ради законопроекту, положення якого істотно звужували участь міжнародних партнерів України в процедурі добору суддів до новоствореного Вищого антикорупційного суду [55]. Зазначені кроки свідчили про фактичну відсутність системної люстрації в судовій владі, необхідність якої публічно декларувалася Президентом України. У зв'язку з цим рівень суспільної довіри до органів судової влади у 2017 р. залишався вкрай низьким: судам довіряли лише 7 % громадян, тоді як органам прокуратури – 9,5 %. Водночас індекс розвитку судової системи України у 2016–2018 рр. продемонстрував незначну позитивну динаміку, підвищившись із 6 до 5,75 бала.

Важливим напрямом роботи Президента України в цей час стає розбудова сектору оборони та проведення АТО, а також переговорний процес щодо врегулювання російсько-української війни. У цьому контексті П. Порошенко ініціює зміни до Конституції України щодо децентралізації, запровадження інституту префектів та закріплення “особливого статусу” Донбасу. Однак, такі дії були частиною дипломатії, пропоновані зміни стали додатковим козирем

України на мирних переговорах, оскільки були проголосовані лише у першому читанні, але ніколи не були імplementовані [25].

Не менш важлива роль належить і розвитку курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Підписання Угоди про Асоціацію зобов'язувало Україну гармонізувати українське законодавство з європейським, а будь-які спроби вийти за межі встановлені Конституцією України отримували критику Брюсселя.

Важливим здобутком П. Порошенка, на наш погляд, є закріплення курсу на набуття членства України в ЄС і НАТО в Конституції України у 2019 р.

А. Умланд характеризує П. Порошенка як відносно результативного політичного актора, передусім у сфері зовнішньої політики, зауважуючи при цьому, що частина його здобутків спиралася на напрацювання попередніх глав держави. У площині розуміння інституту президентства як ключового механізму впливу політичних сил на систему поділу влади особливої уваги заслуговує ініційований П. Порошенком проєкт Закону України “Про внесення змін до Конституції України” № 4178а. Відповідно до висновків Венеціанської комісії, запропоновані Президентом України конституційні зміни передбачали істотне розширення президентських повноважень, зокрема щодо призначення та звільнення окремих керівників і посадових осіб центральних органів виконавчої влади без погодження з парламентом, а також запровадження інституту представників Президента в областях і районах, наділених наглядовими функціями стосовно органів місцевого самоврядування [55].

У березні 2019 р. в Україні відбулися чергові вибори Президента України, за результатами яких перемогу здобув позасистемний політичний актор – комедійний артист В. Зеленський, який у другому турі голосування отримав 73,2 % підтримки виборців. Водночас, попри те, що новообраний глава держави, на відміну від свого попередника, формально не належав до фінансово-промислових груп, у публічному та експертному дискурсі активно циркулювали інформаційні наративи щодо можливого лобювання його політичних інтересів з боку українського олігарха І. Коломойського.

Електоральний цикл 2019 р. істотно вплинув на інститут президентства в Україні, оскільки новообраний президент В. Зеленський зумів провести у Верховну Раду свою політичну силу “Слуга народу”, яка отримала абсолютну більшість у парламенті, що призвело до формування монобільшості без залучення представників інших політичних сил. Очевидно, що це не могло не посилити Президента України, який встановив фактичний контроль на ВРУ, а відтак і урядом. Центральною інституцією у таких реаліях став Офіс Президента України, що повністю не відповідало чинним нормам Конституції, однак було законним, оскільки чинна Верховна Рада підтримувала усі рішення Банкової.

Новообраний Президент України В. Зеленський, на тлі суспільного розчарування діяльністю попередньої влади, задекларував намір використати значний рівень електоральної підтримки, отриманий у процесі виборчої кампанії, насамперед для реалізації антикорупційного порядку денного. Втім, уже 5 червня 2019 р. рішенням Конституційного Суду України Національне антикорупційне бюро було позбавлено повноважень визнавати недійсними цивільно-правові угоди осіб, які фігурували у корупційних кримінальних провадженнях. Наслідком цього стало припинення низки кримінальних справ щодо високопосадовців, обвинувачених у вчиненні корупційних правопорушень. За таких умов Президент зіткнувся з проблемою збереження суспільної довіри, а також необхідністю трансформації наявних корупційних практик і інституційних механізмів. Водночас порушення стабільності у функціонуванні парламенту та загалом політичної системи зумовило деструктивні тенденції в діяльності окремих політичних інститутів і всієї владної вертикалі загалом.

У березні 2020 р. за ініціативою Президента України було здійснено кадрові зміни у складі уряду, які супроводжувалися інтенсивною інформаційною кампанією в засобах масової інформації, підконтрольних олігарху В. Медведчуку. У політичному середовищі зазначені призначення інтерпретувалися як такі, що сприяли посиленню впливу олігарха Р. Ахметова на перебіг політичних процесів. Крім того, окремі новопризначені члени уряду

пов'язувалися з бізнес-інтересами олігарха І. Коломойського. За цих обставин інституційне посилення повноважень президента не призвело до підвищення ефективності антикорупційної політики. Водночас у 2021 р. в публічному дискурсі з'явилися звинувачення щодо наявності офшорних активів у В. Зеленського, які, за твердженнями окремих джерел, були пов'язані з фінансовими потоками І. Коломойського та використовувалися в межах виборчої кампанії. У результаті темпи зниження рівня корупції в Україні в період президентства В. Зеленського залишалися відносно повільними: станом на 2021 р. корупційний індекс України становив 2,25 бала, а держава посідала відповідно 126-те та 116-те місця у світовому рейтингу сприйняття корупції у 2019 та 2022 рр. [13, с. 68].

Попри наявні позитивні трансформації, пов'язані з упровадженням політики цифровізації державного управління, зокрема через запуск мобільного застосунку “Дія” та створення Міністерства цифрової трансформації, станом на 2020 р. на українському телевізійному ринку зберігалася домінантна позиція олігархічних структур і фінансово-промислових груп. Контроль над основними телевізійними каналами здійснювали шість медіахолдингів, сукупна аудиторія яких охоплювала близько 71 % глядачів країни. За таких умов рівень довіри до телебачення продовжував знижуватися, що зумовлювалося поширенням дезінформації та високим рівнем політичної заангажованості медіаконтенту.

Додатковим негативним маркером процесу персоніфікації інституту президентства стала реакція неурядових організацій та громадянського суспільства загалом. У 2020 р. в Україні відбулася хвиля протестної активності, яка відображала суспільне невдоволення політикою адміністрації В. Зеленського у відповідь на триваючу військову агресію Російської Федерації на Донбасі. Зокрема, громадськість висловлювала заперечення щодо можливості надання особливого статусу Донбасу та залучення представників тимчасово окупованих територій до мирних переговорів на паритетних умовах із центральною владою. Водночас індекс розвитку громадянського суспільства в

Україні у 2019 р. та впродовж 2020–2022 рр. залишався відносно високим і становив близько 5 балів [13, с. 68].

Суттєвим порушенням у функціонуванні інституту президентства стало втручання у діяльність судової влади. 2021 р. ознаменувався конституційною кризою, пов'язаною з відстороненням від посади та ініціюванням кримінального переслідування Голови Конституційного Суду України О. Тупицького, а також одного із суддів Верховного Суду України О. Касманіна. Водночас 14 липня 2021 р. Верховний Суд України визнав відповідний указ Президента України незаконним та скасував його, аргументувавши це відсутністю у глави держави конституційних повноважень щодо звільнення суддів. Незважаючи на застереження експертного середовища, 26 листопада 2021 р. В. Зеленський здійснив призначення нових суддів Конституційного Суду України, однак сам Суд відмовився прийняти у них присягу. Загалом, за оцінками міжнародної правозахисної організації Freedom House, індекс ефективності та незалежності судової системи України у 2019–2022 рр. продемонстрував незначну позитивну динаміку, підвищившись лише з 2,50 до 2,25 бала [13, с. 69].

Повномасштабне вторгнення РФ та запровадження правового режиму воєнного стану у лютому 2022 р. істотним чином вплинуло на інститут президентства. Відбулося значне посилення вертикалі президентської влади на тлі набуття главою держави повного обсягу повноважень Верховного головнокомандувача Збройних Сил України. Сучасна структура державної влади в Україні відповідає більшості критеріїв президентської республіки. Було впроваджено механізми так званого кризового управління, що дозволило побудувати єдину мобілізовану вертикаль виконавчої влади. Офіс Президента України трансформувалася у модераційний центр, до діяльності якого були залучені Кабінет Міністрів, Верховна Рада та регіональні політичні еліти.

Таким чином, Революція Гідності відновила в Україні парламентсько-президентську модель республіки, однак як і П. Порошенко, так і В. Зеленський намагались розширити контроль над іншими гілками влади. Це

обумовлювалось як об'єктивними обставинами – необхідність консолідації влади в умовах протидії російській збройній агресії, так і суб'єктивними – особистими амбіціями та необхідністю нейтралізації загрози втрати влади.

ВИСНОВКИ

Історичні традиції та особливості транзиту УРСР в незалежну Україну зумовили вагомий вплив інституту Президента у системі вищих органів державної влади та управління. Започаткований ще до проголошення незалежності України інститут президентства у перші роки самостійності нашої держави розглядався як ключовий інструментарій департизації та унеможливлення втрати незалежності. Однак, уже перші президентські вибори в Україні, які відбулись 1 грудня 1991 р., продемонстрували амбівалентні настрої українського суспільства, яке готове було підтримати незалежність нашої держави, але главою цієї держави обрало колишнього представника партійної номенклатури.

Чинність Конституції УРСР у перші роки незалежності призвела до відсутності чіткого розмежування повноважень Президента України з іншими гілками влади, а відтак в незалежній Україні збереглося більшість державних та політичних інституцій з радянської України, які в кращому випадку змінили назву, але точне не принципи та методи державного управління.

Прихід до влади Л. Кучми ознаменувався активними намаганнями ухвалити нову Конституції та істотно посилити інститут президентства, особливо у частині його впливу на виконавчу владу, зокрема у Конституційному договорі 1995 р. саме Президент України визначався главою виконавчою влади, хоча у Конституції 1996 р., яка започаткувала в нашій державі президентсько-парламентську модель ця прерогатива президента була виключена, натомість ключовим завданням для глави держави визначено як гарантство дотримання Конституції.

Однак, саме за Л. Кучми чітко простежується намагання глави держави розбудувати паралельну систему неформальних впливів на інші гілки влади, бізнес, суспільство та масмедіа, розбудова олігархічно-кланової системи у другій половині 90-х рр. призвела до того, що більшість суб'єктів політичного процесу діяли за правилами і принципами, які встановлювались шляхом укладення неформальних і непублічних домовленостей.

Саме спроба Л. Кучми сформувати в Україні неорадянський авторитарний режим і призвела до Помаранчевої революції, під час фінальної фази якої було ухвалено зміни до Конституції України, за якими наша держава ставала парламентсько-президентською республікою. Це призвело до кардинальних змін у системі стримувань і противаг та істотно послабили інститут президентства, оскільки глава держави повністю втрачав вплив на виконавчу влади за умови відсутності лояльної парламентської коаліції у Верховній Раді. Саме це і стало однією з причин поразки помаранчевої команди та перемоги В. Януковича у 2010 р.

Для В. Януковича питання відновлення президентсько-парламентської республіки було одним із першочергових, саме тому уже у вересні 2010 р. Конституційний Суд України визнав конституційну реформу 2004 р. неконституційною, відповідно наша держава знову повернулась до президентсько-парламентської моделі. Саме за В. Януковича інститут президентства став найпотужнішим суб'єктом політичного процесу, який спирався на окрему систему олігархічно-кланових домовленостей та тісну інтеграцію із рф.

Революція Гідності як результат протесту проти намагання В. Януковича перетворити Україну на Білорусь повернула нашій державі парламентсько-президентську модель. Однак початок російської збройної агресії у 2014 р. створив об'єктивні передумови для зміцнення інституту Президента України в умовах парламентсько-президентської республіки. Окрім формальних інструментаріїв зміцнення влади п'ятий Президент України також використовував свої бізнес-комунікації та фінансові можливості.

Прихід до влади В. Зеленського та перемога його політичної сили на парламентських виборах у 2019 р. призвели до фактичної трансформації України в президентську республіку, оскільки ключовим суб'єктом політичних процесів став Офіс Президента України, натомість КМУ – виконавцем його директив і завдань. Більше того, монобільшість у ВРУ у перший рік каденції В.

Зеленського працювала в режимі “прінтера”, ухвалюючи законопроекти ініційовані Офісом.

Повномасштабне вторгнення РФ та запровадження правового режиму воєнного стану у лютому 2022 р. перетворило інститут Президента України у ключовий та визначальний центр ухвалення рішення, як голова РНБО та Верховний головнокомандувач В. Зеленський істотно зміцнив інститут президентства, що не могло не позначитись на його рейтингу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kuzio T. Prospects for the Political and Economic Development of Ukraine // Hamilton D, Mangott, G. eds. / *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova*. Washington, DC: Center for Transatlantic Relations. 2007. P. 25–53.
2. Kuzio T. Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple? *Politics*. 2001. Vol. 21. №3. P. 168–177.
3. Kuzio T. Ukraine: Coming to terms with the Soviet legacy // *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 1998. Vol. 14. №4. P. 1–27.
4. Motyl A. The Conceptual President: Leonid Kravchuk and the Politics of Surrealism / A. Motyl, J. Timothy Colton, R. C. Tucker (eds). Boulder Co: Westview. 1995. P. 103–121.
5. Protsyk O. Constitutional Politics and Presidential Power in Kuchma's Ukraine. *Problems of Post-Communism*. 2005. Vol. 52. No 5. P. 28–30.
6. Taras Kuzio. Ukraine's relations with the West since the Orange Revolution. URL http://shron1.chtyvo.org.ua/Taras_Kuzio/Ukraines_relations_with_the_West_since_the_Orange_Revolution.pdf. URL : <http://old2.niss.gov.ua/articles/1214/>
7. Бакіров В., Фісун О. Політико-режимна еволюція України: від системи “переможець отримує все” до пакту еліт? *Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї*. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. С. 152–157.
8. Белов Д. М., Бисага Ю. М. Досвід конституційно-правового регулювання інституту президента в зарубіжних країнах : монографія. Ужгород : Ліра, 2007. 275 с.
9. Богатчук С. С. Історичне значення всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2012. Вип. 20. С. 159–165.
10. Бойко О. Д. Україна: від путчу до Пущі (серпень–грудень 1991 р.): Монографія. Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2006. 224 с.

11. Веніславський Ф. Проблеми української моделі організації державної влади. 25 березня 2004 р. URL : <https://helsinki.org.ua/articles/problemyukrajinskoji-modeli-orhanizatsiji-derzhavnoji-vlady/>
12. Вільсон Е. Українці: несподівана нація. К.: “К. І. С.”, 2004. 552 с.
13. Власенко В.В., Луценко В.Р. Еволюція інституту президентства та його трансформація в сучасній Україні. Юридичний науковий електронний журнал. №2. 2023. С. 68 – 71.
14. Гальчинський А. С. Нотатки радника Президента. Десять років з Президентом Леонідом Кучмою. Київ: Либідь, 2013. 583 с.
15. Гальчинський А. С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів. К.: ЗнанняУкраїни, 2002. 180 с.
16. Даниляк О. О. Контрасигнація як механізм взаємодії Глави держави з Урядом: проблеми та шляхи вдосконалення конституційного регулювання: аналітична записка. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень.
17. Декларація про державний суверенітет України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1990. 31, с. 429. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
18. Задорожня Г. В. Конституційно-правовий статус глави держави в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз : дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2016. 484 с.
19. Закон України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору). Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 9, ст.50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text>
20. Закон України Про внесення змін до Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-15#Text>
21. Закон України Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1554-12#Text>

22. Закон України Про дію міжнародних договорів на території України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 10, ст. 137. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-12>

23. Закон України Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст. 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

24. Закон України Про Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>

25. Закон України Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, №45, ст. 125. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1680-18> (дата звернення: 21. 09. 2018 р.).

26. Закон України Про правонаступництво України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 46, ст. 617. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>.

27. Закон УРСР Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1293-12#Text>

28. Закон УРСР Про Президента Української РСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1295-12#Text>

29. Зелінська М. Індексний аналіз президентської влади за Конституцією України. *Віче*. 2011. С. 9-12.

30. Кармазіна М. Президентство: український варіант. Київ : ТОВ „Бланк-Прес”, 2007. 365 с.

31. Касьянов Г. В. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. К.: Наш час, 2008. 432 с.

32. Кондратенко О. Інститут Президента України: динаміка сфер компетенції. *Політичні дослідження*. 2003. (1(5).), С. 87–107.

33. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і

місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України

34. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>

35. Кравчук Л. М. Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми. К., 2002. 392 с.; іл.

36. Кравчук Леонід Макарович. Останні дні імперії... Перші роки надії : Запис бесіди С. О. Кичигіна. Київ: Довіра, 1994. 230 с.

37. Кузьменко Ю. В. Партиїно-радянська номенклатура в умовах суверенізації УРСР (березень 1990 – серпень 1991 рр.). *Український історичний журнал*. 2013. №4. С. 26–39.

38. Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавців. К.: Абрис, 1994. 495 с.

39. Литвин В. С. Еволюція інституту президентства у досучасній політичній історії України: повноваження, роль і місце у системі державного правління. *Суспільно-політичні процеси*. 2016. Вип. 4. С. 161-180.

40. Литвин В. Україна на межі тисячоліть (1991-2000 рр.). К., Видавничий дім “Альтернативи”, 2000. 360 с.

41. Магда Є. Шостий. Спогади про майбутнє Харків: Книжковий Клуб “КСД”, 2017. 208 с.

42. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2016. 552 с.

43. Мацієвський Ю., Собчук І. Клієнтелізм в українській політиці у період президентства Віктора Януковича. Острог : Національний університет “Острозька академія”, 2014. 30 с.

44. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В. Полохало (керівник авт. колективу); Заг. ред-ція.: Є.Бистрицький (розд. 1), В. Полохало (розд. 2), С.Макеєв (розд. 3), О.Дергачов (розд. 4). К.: Політична думка, 1995. 368 с.

45. Прийдун С. Особливості транзиту УРСР в незалежну Україну. *Проблеми та перспективи гуманітарних наук в умовах глобалізації: матеріали I Всеукраїнської наукової конференції*. (Тернопіль, 3 грудня 2018 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. С. 131–138.

46. Про підсумки всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002359-00#Text>

47. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про внесення змін до Конституції

48. Скоморовський В. Б. Суб’єктивний фактор у процесах створення та ліквідації СРСР. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 11(1). С. 30–33.

49. Старків І. М. Історико-правові витоки інституту президентства в Україні та світі. *Форум права*. 2012. № 4. С. 859–864.

50. Телліс С. О. Інститут президентства в Україні та в Угорщині: теоретико-правовий порівняльний аналіз : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 “Право”] / Університет економіки та права “КРОК”. Київ, 2021. 222 с.

51. Ткач Д. І. Політичний режим в Угорщині: загальне, особливе. URL: <https://www.krok.edu.ua/download/publikatsiji/tkach-dmitro-ivanovich/dmitro-tkachpublikatsiya-008.pdf>

52. Указ Президента України Про ліквідацію Міжвідомчої комісії з питань підготовки України до вступу в НАТО. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/496/2010>

53. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 серпня 2014 року “Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/744/2014#Text>

54. України” від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України). № v020p710-10. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10>

55. Умланд А. Парадокси та причини поразки Петра Порошенка на президентських виборах 2019 року. URL : <https://voxukraine.org/uk/paradoksi-taprichini-porazki-petra-poroshenka-na-prezidentskih-viborah-2019-roku/>

56. Шабко С. І. Суспільно-політична та державна діяльність Леоніда Кучми (1975 – 2005 рр.): дис. ... кандидата історичних наук : 07.00.01. Київ, 2016. 254 с.

57. Шаповал В. М. Конституція і виконавча влада. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 79 с.

58. Щербак Ю. Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття. К.: Дух і літера, 2003. 578 с.

59. Ющенко В. А. Недержавні таємниці: нотатки на берегах пам'яті. Харків: Фоліо, 2014. 511 с.

60. Ярема В. Президент України та Кабінет Міністрів України в системі політичних рішень. Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації : аналітична доповідь / за ред. Г. Зеленько. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2014. С. 90–134.